

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Vári Albert: A láthatók és a láthatatlanok</i>	97
<i>Dr. Varga Béla: Otto Rudolf</i>	106
<i>Benczédi Pál: A vallási türelem szózata</i>	109
<i>Iffj. Kovács Lajos: Schweitzer Albert három arca</i> ..	115
<i>Ferencz József: A szabadelvű francia protestánsizmus</i>	122
<i>Dobai István: Nehány szempont a hitoktatáshoz.</i>	
III. közlemény.....	128
<i>Jakab Elek életrajza</i>	133
<i>Szent-Iványi Sándor: Balázs Ferenc</i>	134
<i>Irodalom</i>	137
<i>Különfélék</i>	141

XIX. ÉVF.

1 9 3 7.

3. FÜZET.

Tipografia „Pallas” Cluj, Strada Vlahuță 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

A láthatók és a láthatatlanok.

Pál apostol azt mondja, hogy ne nézzünk a „látható“ dolgokra, mert azok mulandók; hanem nézzünk a láthatatlanokra, amelyek örökkévalók. II. Kor. 4 r. 18 v. Csodálatos figyelmeztetés ez. Hiszen szemeink éppen arra valók, hogy azokkal a látható dolgokat nézzük. Miképpen nézzük hát a láthatatlanokat? Hát nem sokkal biztosabb és tisztább az, amit szemeinkkel látunk, kezeinkkel foghatunk? Tamás is nem a saját szemeivel és kezeivel akart-e meggyőződni az igazságról s nem ilyen módon kívánta-e alátámasztani a feltámadásban való hitét? És nem erősebb alapokon nyugszik-e az a meggyőződés, amelynek szemmel látható és kézzel fogható bizonyítékai vannak? Így gondolkoznak azok, akik az anyagban látnak és keresnek mindent, s akik az anyag segítségével az élet minden titkát, a lélek minden rejtelmét megoldhatónak vélik.

Pedig nincsen igazuk. Már a nézés és látás is nagyon viszonylagos. A művész szeme sokkal többet s akárhányszor mást lát az egyes tárgyakban, mint a laikus szeme. A dolgok annyiféleképpen látszanak, ahány oldalról és amilyen távolságból nézzük azokat. Semmiben sem csalódunk annyiszor, mint a szemmértékben. Ez az oka, hogy nincsen bizalmunk benne. Ha valaminek a súlyát, távolságát pontosan meg akarjuk mérni, nem bizzuk pusztán kezünkre vagy szemünkre, hanem megfelelő mértéket használunk. Ezek a mértékek sokkal biztosabbak, mint a mi szemünk. Ezekre szoktuk építeni következtetéseinket a külső világban. A tudomány is ezek az eszközei.

Azonban vannak dolgok, amelyeket a legélesebb szem sem láthat s a legfinomabb mérték sem mérhet meg. Nem minden alap nélkül állítja egyes tudós, hogy legfinomabb műszereivel sem látja meg Istent a természetben s a lelket az emberben. Aki szemmel

vagy mérleggel keresi ezeket, az célhoz jutni soha sem fog. De egyben megfosztja magát attól az áldott gyönyörűségtől, hogy a világ és élet igazi mélységébe, valódi lényegébe valaha be tudjon hatolni. Már Pláton ezt az érzéki világot, a tünemények világának tartotta, melyről azt mondotta, hogy az az eszmék világának tökéletlen másolata, mert az anyag gyarlósága nem alkalmas arra, hogy az eszmék világát minden fogyatkozás nélkül visszatükrözze. Ferdén mutató tükörbe néz az, aki az anyagi világon keresztül akar bepillantást nyerni a dolgok lényegébe. A láthatók csak tünemények, melyek változnak és átalakulnak, de a külső folyamat alatt van az igazi lényeg, ami szemmel láthatatlan, ami nem változik. Diogenesről mondják, hogy fényes délben égő lámpással a kezében, kutatva és keresve járt Athénnek embersokaságtól hullámzó utcáin. Mikor azt kérdezték, mit keres? azt válaszolta: „embert keresek!” Bizonyára nem a testi embert kereste, mert ilyent ezerével találhatott volna lámpás nélkül is. De az ember lényegét alkotó lelket és szellemet lámpással sem találta meg. Ma már nem lámpással, hanem röntgennel vizsgálják az embert, amelynek sugarai áthatolnak a bőrön, az izmokon, sőt még a csontokon is. Megvilágítják az emberi szervezet minden kis részecskéjét. Nyomon kísérik a vérkeringés csodálatos utjait, az élet biológiai folyamatát, a különböző szervek munkáját. De a lelki élet titokzatos mélységébe ezek az átható röntgensugarak nem tudnak behatolni. Itt ma is olyan tájékozatlanul állunk, amint állott Diogenes egyszerű lámpásával.

De, ahol testi szemekkel és kézi műszerekkel semmit sem láthatunk, ott sok mindent felfedezhetünk lelki szemeinkkel. Mert van az embernek lelki szeme is. Igaz, hogy azt sokan kétségbe vonják. Kétségbe vonják azok, akik nem bírnak ezzel az isteni adománnyal, vagy szándékosan megfosztják magukat tőle. Amint vannak testi vakok, akik előtt ok nélkül beszélénk a csillagos ég fenségéről, hiába mutatnánk rá a virágokkal gazdagon földiszított rétet szépségére: ők szegények, nem látnak semmit ott, ahol az épszemű ember káprázatos szépségeket, a színek utánózhatatlan harmóniáját s az élet egyszerű panorámáját látja. Így azok, akiknek megvannak lelki látó szemeik, „látásokat” látnak. Látják a láthatatlanokat. Lelki szemeiknek sugarai áttörnek a dolgok külső burkolatán, az események és cselekedetek formáján, a történelem változó jelenségein. Nem csupán azt látják, amint egy folyó min-

den pillanatban változó hullámfodraival továbbad, hogy bemerüljön a végtelen Óceánba; hanem látják azt a hajtó erőt is, mely annak a folyónak évezredek óta lendületet ad, hogy a magasból a mélység felé irányítsa tehetetlen csöppjeit. Nem csupán azt látják, hogy minden sulyos tárgy a földre esik, hanem látják azt a láthatatlan vonzó erőt is, amely kiindulása és magyarázása ennek a látható természeti jelenségnek.

Sem az életnek, sem a természetnek igazi lényege nem az, ami szemünk előtt lejátszódik. Felületesen ismeri a tengert, aki csak a sima tükrét, vagy a vihartól felkorbácsolott haragos hullámain nézi; de lent a mélységben millió meg millió élő lénynek élet-halál küzdelmét nem látja. Nem ismeri a természetet az, aki csupán annak változó jelenségeit, a tavasz virágzását, a nyár érett kalászait, az ős hervadását és a tél békés nyugalmát nézi, de nem látja a külső jelenségek mögött és alatt, azokat az isteni törvényeket, amelyek ezt a látható szép rendet megteremtik és fenntartják.

Ha az öntudatlan természetben is vannak ilyen mélységes titkok, láthatatlan erők, melyeket testi szemekkel nem láthatunk ugyan, de mégis léteznek, sőt ezek az igazán létező és örökkévaló tényezők a természet életének, mennyivel inkább vannak ilyenek az emberben és az általa alkotott társadalmi életben. Tegyük azért körutat ilyen irányban, s keressük a láthatók mögött, melyek mulandók, a láthatatlanokat, amelyek örökkévalók.

A természettudomány leírja az embernek eredetét, színét, fáját. Megállapítja testi alkatát, szervezetét, testének élettani működését, szívének, agyvelejének, veséjének és a többi szervének csodálatos működését, szóval megismeri ezen látható tényezők segítségével az emberben az állatot. De vajjon elmondhatja-e ez által, hogy ismeri az embert. Hogy ezen ismeret alapján megfejtetheti az ember egész életét? Megfejtetheti vágyait, reményeit, eszményeit, célkitűzéseit, harcait, szenvedéseit, hitét, vallását, szóval egész lelki világát? Aligha. Igenis, megismer egy állatot, amely él, harcol a létért, alkalmazkodik a környezetéhez, az élvezeteket keresi, önfenntartásáért küzd, stb. De hol van az Isten-keresés szent vágya, az igazságért való lelkesülés hevülete, a lemondás és önfeláldozás nagyszerű példái, az eszményi célok kitűzése, a bűnbánat és a büntudat fájdalma, a szeretet áldozatai, a hűség kitartása? Szóval, hol van az a gazdag lelki világ, amely az em-

berből árad s mely az embert testi igényei, haszna és gyönyöre ellenére is magasabb erkölcsi célok szolgálatába állítja?

Az erkölcsstan azt mondja, hogy az embert cselekedeteiből lehet megismerni. Nézd a látható cselekedeteket és azokból megismered az embert. Sőt még a Biblia is azt mondja, hogy mint a fát gyümölcsseiről, úgy az embert cselekedeteiről ismerhetjük meg. Azonban a cselekedetek nem mindig hű tükröi a léleknek. Akárhányszor van akaratumk a jóra, de nincsen erőnk annak végrehajtására. A lélek ereje megtörik a test gyarlóságain. Szép gondolataink, nagy terveink és magasba szárnyaló eszményeink hajótörést szenvednek a látható világ szirtjei között. Nem annak lát-szunk, amik vagyunk. Itt is csal a látszat. A szobor, a festmény, soha sem olyan, mint aminő a művész lelkében volt. Az eszmény elhomályosodik az anyag gyarlósága miatt.

De még inkább megcsalnak a tettetés és képmutatás üres cselekedetei. Azok a cselekedetek, amelyeket a nagy világ számára hajtunk végre. A természettudósok megállapították, hogy az állatok olyan szint öltenek magukra, amilyen a környezetüknek megfelel. Ezt nevezik alkalmazkodásnak. Ez az alkalmazkodás érvényesül az emberi cselekedetekben is, amikor nem a saját lelkünk szerint cselekszünk, hanem úgy, amint a környezet kívánja. Azt nézzük, hogy mit vár tőlünk a világ s ez a külső érdek irányítja cselekedeteinket. A látszat itt is csal, s ha csak azokat nézzük, amelyek láthatók, akkor ferde a látásunk. Azokat látjuk, amelyek mulandók, s amelyek aszerint változnak, mint ezt a környezet kívánja. Olyan az ember is, mint a nyáj, amely a szerint igazodik, mint a pásztor terelgeti. Így nőnek ki a tömegek közül a tekintélyek, akik kiválóbb egyéniségük bélyegét rányomják kortársaikra. Ha az ilyen nyájként vezetett emberek cselekedeteit vizsgáljuk, azokból nem őket, hanem inkább vezérüket ismerjük meg, aki fölényével a saját akaratát rájuk kényszeríti, s szuggesztív hatalma bűvkörébe vonja. Itt a látható cselekedetek nem a lélek tükröi. Azért nem ezekre kell néznünk, hanem a láthatatlan lélekre.

Ha az emberi különböző érdekek szerint szétágazó külső cselekedeteken fölül tudunk emelkedni, s az emberben a láthatatlan lelket nézzük, akkor egy egészen új világ kapui nyílnak meg lelki szemeink előtt. Ebben az új világban leomlanak azok a kicsinyes választó falak, amelyek ember és ember között állanak.

Elenyésznek azok a korlátok, amelyek faj, nemzet, felekezet és más világi érdek szerint elválasztják egymástól. Az egymás ellen harcoló és egymás megsemmisítésére törő csoportok helyett látunk egy közös lelki alappal bíró és közös célra törekvő emberiséget, amely észak fagyos világában és dél forró klímájában, Európa fényes kulturájában, mint Ázsia vagy Afrika vadonjaiban egyaránt keresi a maga boldogságát. Bármilyen nagy távolság választja el egymástól, bármilyen különböző utakon keresik boldogságukat, de a közös cél tudata egy egyetemes testvériségre egyesíti.

Az ember a beléje oltott természeti ösztön és Istentől rendelt hivatása szerint társadalmi életet él. A társadalmi életnek ezer meg ezer külső formája van. Alapja a család. A család titkos szentélye el van zárva a világ szemei elől, épen úgy, mint az emberi lélek. Erre is külső megnyilvánulásaiból szoktunk következtetést vonni. Látjuk egyfelől a művésziesen épített családi palotákat, melyek a földi gazdagságnak ragyogó tükrei. A fényes palotákból mosolygó arccal lépnek ki a vagyon és jóllét kiváltságosai, akikre irigykedve tekintenek fel a szükségben és nélkülözésben élő milliók. Hangos szószólói lesznek a társadalmi igazságtalanságnak, mely az anyagi javakat vakon osztogatja. A születési előjogok alapján egyeseket, minden érdem nélkül bőkezűen halmoz el, másokat meg, akik a munka és verejtékezés által rászolgáltak volna, kenyér nélkül hagy. Nincs igazság a földön. Hogy nézheti az igazságos Isten ezt a nagy igazságtalanságot? Ide jutunk, ha csak azokat nézzük, amelyek láthatók.

De a családi életnek más oldalait is láthatjuk. Látjuk azokat, a szegényes viskókat, azokat a nyomortanyákat, amelyeknek láttára elszorul a szív, mert azt tapasztaljuk, hogy itt az ember nem él emberhez méltó életet. A gazdag fölényesen elfordul vagy jobb esetben sajnálattal tekint a szegénység eme nyomorult viskóira és lakóira. Óriási választó falak emelkednek. Kezdődik egy áldatlan osztályharc, amely annál mélyebb szakadékot ás, mennél tovább tart. Vége soha sem lesz, ha csak azokat nézzük, amelyek testi szemekkel láthatók, mert amint a természetben két falevelet sem lehet találni, amelyek mindenben egyformák volnának, ugy a társadalmi életben sem fog soha a külső egyformaság megvalósulni. Jézus is azt mondta, hogy szegények mindenkor lesznek ti közöttetek. Az ujabbi kommunizmus kísérletet tett, eme látható

külömbiségek megszüntetésére, de ha egy oldalon sikerül is a választó falakat ledönteni, más oldalon még hatalmasabb szakadékok nyílnak a családi otthonok között. Ki parancsolhatná meg, hogy a csillagok mind egyformán ragyogjanak, a réten egyszínű virágok nyíljanak, s a fák egyenlő magasságba nőjjenek? Külső dolgokban teljes egyenlőséget ok nélkül várunk és keresünk.

De kísértük meg lelki szemeinkkel behatolni a családi élet szentélyébe. Mindenütt embereket találunk, ugyanazon érzelmekkel, vágyakkal, reményekkel, csalódásokkal, boldogsággal, keserűséggel. Azt fogjuk látni, hogy aki mosolygó arccal lépte át a küszöböt, arcáról még alig száradt fel a könny, amelyet óvatosan letörölt, mielőtt az utcára lépett volna. Hogy a fényesen kivilágított emeletes házakban sötét és törpe lelkek laknak. Hogy a bibor- és bársonyruha nyugtalan lelkiismeretet takar. Hogy a kívülről vidám és derüsnek látszó ház felett a gondok és aggodalmak felhői tornyosulnak. Viszont azt látjuk lelki szemeinkkel, hogy a szegénység sem mindig olyan kétségbeejtő, amint kívülről látszik. Hogy a szegényes kunyhóban békés megelégedés honol. Hogy a rongyok alatt nemes szív dobog. Hogy a lenézett helyeken emelkedett lelkek laknak. Hogy a nyomor sötét tanyáit a hit és bizalom napja világosítja meg. Szóval azt látjuk, hogy a család igazi életét, jellemét, lelki világát nem a külsőségek határozzák meg, hanem azok a lelki tényezők, amelyeket testi szemeinkkel nem láthatunk; de amelyek ott élnek, mint féltve őrzött titkok, az otthon szentélyében. Ilyen lelki szemekkel nézett Jézus is, amikor azt mondta: „a gazdag nehezen megyen be a mennyek országába“ s amikor a gazdagnak a pokolban, míg a szegény Lázárnak a mennyországban jelölte meg a helyét. Igen, mert a családoknak is éppen úgy megvan a maguk lelke, mint az embernek. Ez a lélek egyformán szeret és gyűlöl, egyformán örvend és sir, egyformán remél és csalódik, egyformán boldog és boldogtalan kunyhóban és palotában, mert emberi lélek, s az Isten lényének szikrája. Mennyire megváltoznék az itéletünk az egyes családokra nézve, ha nem a lakóházak külseje után, hanem a családok lelke alapján hoznók itéletünket!

A családokon épül fel a társadalom. A társadalom színtere a történelem. Még csak itt jelenik meg az ember igazi színészi mivoltában. Ne értsen félre senki. Jól tudom, hogy a történelemben vannak és voltak próféták, apostolok, mártírok, akik lelküket

vitték bele munkájukba és az ügybe, amelynek szolgálatában állottak. De éppen az a körülmény, hogy a próféták szava a pusztában hangzott el, hogy az apostolok vagy az üldözés keresztjét hordozták, vagy a börtönök kinjait élték át, a mártírok vérük hullásával pecsételték meg igazságukat: mutatja, hogy az emberek nem a láthatatlanokat, hanem a láthatókat nézték. Mert ha a történelemnek a felszínén evezünk, mit látunk? Látunk eseményeket, amelyek egymásnak is ellentmondanak. Látjuk a viharzó szenvedélyek és indulatok egymás elleni elszánt tusáját. Látunk véres háborukat, amelyekben az ember levetkőzve emberi mivoltát, vadállat módjára tör egymásra. Látunk egymással szemben álló pártokat és irányzatokat a politikában, a művészetekben és az irodalomban. Látunk egymás nyomában következő korokat, amelyek mindenike a megelőző letiprásával akar érvényesülni. Látunk lobo-gókat, amelyek alá ma a demokrácia nevében sorakoznak a miliók s holnap már a diktaturát tartják egyedül üdvözítőnek. Látunk dicséretreméltó hősi cselekedeteket és hitvány árulásokat; népek emelkedését és hanyatlását; a bűn győzelmét s az erény eltiprását; a képmutatás megtévesztéseit s a becsület kigunyolását. Mintha a történelem színpadán a vak véletlen intézné az eseményeket! Ezeket látjuk, ha csak a látható eseményeket nézzük.

De van a történelemnek egy mélyebb szemlélete is, amely nem elégszik meg a felszínen lejátszódó események vizsgálatával, hanem alászáll a mélybe s lelki szemeivel keresi az okoknak és okozatoknak láthatatlan kapcsolatait; nézi és látja azokat az erkölcsi és szellemi rugókat, amelyek az események mögött élnek és működnek. Eme mélybe tekintés által csodálatos világosság támad a történelemben. Ott, ahol eddig érthetetlen események összevisszaságát láttuk; ahol a véletlen által felszínre dobott jelenségeket gondoltunk: ott most a legszebb rendet s a legpontosabb törvényszerűséget tapasztaljuk. Mert látjuk azokat a láthatatlanul működő erkölcsi erőket, amelyekből, mint a fa gyökeréből, természetszerűleg nőnek ki a felszínen lejátszódó események, látjuk azt az isteni bölcsességet, amely mindent az élet örök törvényei szerint igazgat és azt a gondviselő kezét, amely a csapást is áldás forrásává, a leveretést is a fölemelkedés eszközévé teszi. Ha ezeket meg tudjuk látni, csak akkor ismerjük meg igazán a történelmet.

A történelem lelke szülte az egyházakat, mint a társadalom

legmagasabb formáit. Ha azokat a külső viaskodásokat nézzük, amelyekben a különböző egyházak a harag, bosszu és gyűlölet fegyvereit forgatják egymás ellen, ha azokra a mély szakadékokra nézünk, amelyek a különböző egyházak között tátonganak, s minden közeledést lehetetlenné tesznek: elszorul szivünk s az egyházakban nem látunk egyebet, mint egy újabb ütközőpontot, amely lehetetlenné teszi az embernek embertársaihoz való közeledését.

De, ha az egyházakat nem az egymásközi viszonyban, hanem önmagukban nézzük, akkor sem tudjuk igazi lényegükben felfogni testi szemekkel. Mert melyek is azok a külső formák, amelyekben az egyházak megnyilatkoznak? Ilyenek elsősorban a dogmák, hitvallások és szertartások. Sok kiváló elme gondolkozott és dolgozott azon, hogy egyházának hitét, vallását külső fogalmakban kifejezésre juttassa. Zsinatokon bölcs püspökök és egyházi atyák tündöttek azon, hogy a közhitet miképpen foglalják írásba. Tudósok éveken keresztül verejtékeztek amiatt, hogy rendszerekbe foglalják egyházuk hittanát. Hatalmas könyvtárak keletkeztek az egyházi és vallási kérdések tisztázása céljából. Heves vitatkozások zajlottak le azért, hogy az igazságot felszínre hozzák. És mégis, hogy állunk az így keletkezett fogalmakkal, dogmákkal és hitvallásokkal, ha azok betűjét nézzük? Azok legtöbbször nem egyebek, mint a múlt időknek visszajáró kísértetei, olyanok, mint az élő fának elszáradt ágai, vagy mint a mumiák, amelyeket a kegyelet őriz, mint a tisztas multnak emlékeit, de élet nincsen bennük. Ezen az uton be nem hatolhatunk egyik egyház lényegébe sem.

Ugyanilyen negatív eredményhez jutunk, ha az egyházi szertartásokon keresztül keressük az igazságot. A szertartásokhoz az egyházak hívei nagy gonddal és szeretettel gyűjtötték össze a múlt hagyományait, a tudás és a művészet kincseit, hogy a lelkekben áhitatot keltsenek s Istenhez emelkedni segítsék. Mégis nem ezek teszik a vallás lényegét. Olyanok, mint az ünnepi ruházat. Becsük nem önmagukban van. Bármilyen csillogók legyenek külsőleg, de lélek nélkül olyanok, mint a zengő érc és pengő cimbalom. Nem ezekben kell keresnünk az egyház igazi lelkét. Hit nélkül a legkáprázatosabb szertartások, dogmák sem alkothatnak egyházat; mert egyház csak ott van, ahol hit van, ami pedig testi szemekkel nem látható.

Mindenik keresztyén egyház a Bibliát tekinti alapjának és céljának. A Biblián épül fel s a Biblia igazságait kívánja meg-

valósítani. Így hát ugyebár a Bibliát kell látnunk, hogy általa behatoljunk az egyházak lelkébe? Igen ám, de a Bibliát is ok nélkül vizsgáljuk és tanulmányozzuk testi szemekkel. Mert így mit látunk benne? Látunk belűt, amelyről már Jézus azt mondta, hogy ő. Látunk egy sok ellentmondással teljes könyvet, amelynek sok helyen ellentmond a mai tudásunk, hitünk, izlésünk és erkölcsünk. Látunk benne történelmi emlékeket, túlhaladott legendákat, csudatételeket, amelyek ellen tiltakozik mai hitünk. Vajjon ez volna hát a könyvek könyve? S ilyen bizonytalan alapokon állnának a mi egyházaink s ilyen méltatlan célért folyna az a sok egyházi munka, amelyre időnk és erőnk legjavát szenteljük? De nem a betűk teszik a Biblia lényegét. Azok csak emberi eszközök, amelyek által a Biblia lelke kifejezésre jutott. Ha a betűkön keresztül a Biblia láthatatlan szellemét nem tudjuk meglátni és megfogni, akkor folyhat a nagy harc a szent könyv körül, de ahelyett, hogy közelednénk céljához, mind távolabb esünk tőle. De, ha igazi szellemét fel tudjuk fogni, akkor a hegycsúcsra érkeztünk, ahol a különböző oldalról feltörekvő emberek elől eltűntek a választó falak s kik addig olyan távol állottak egymástól, most testvéri kezét szoríthatnak.

Igy jövünk rá arra a mély bölcsességre, amely Pál apostol szavaihan rejlik, amikor azt kívánja, hogy ne nézzük azokat, amelyek láthatók, hanem azokat, amelyek láthatatlanok. Az a meggyőződés, hogy ha az emberiség fel tudna emelkedni erre a magaslatra, sokkal szebb kilátások nyílnának meg előtte, s sokkal tisztább levegőhöz jutna, mint a mai életünk fojtó légköre, amely már fulladással fenyegeti a legnemesebben érző lelkeket.

Vári Albert.

Otto Rudolf.

1869—1937.

F. év március 10-én temették el a Lahn melletti Margburgban Ottó Rudolfot, a margburgi egyetem nagyhirű nyugalmazott tanárát, az utolsó négy évtized egyik legkiválóbb s egyéniségének vallásos mélységét tekintve talán páratlanul álló theológusát. Otto Rudolf vallásos zseni volt a szó légmélyebb és legeredetibb jelentésében. Tul a theologiai tudományon, a vallásos intuicio látnoki erejével nyult vissza a vallás ősforrásaihoz s ezekből merítette egyéniségének szuggesztív erőt sugárzó, a vallás minden megnyilvánulását kongeniálisan megértő és átérező sajátos varázst. Nem hiába állította volt Harnack őt, személyiségének nagy hatását figyelembe véve, Schleiermacher mellé.

Otto nem pusztán keresztény theológus volt, őt nem pusztán a kereszténység érdekelte, habár gondolkodásának középpontját ez alkotta. Meg akarta érteni, át akarta és át tudta érezni a vallás nagy miszteriumát mindott, ahol jellegzetes formában bukkan fel. A nagy lelkek elfogulatlanságával, az igazi keresztény ember tökéletes lelki szabadságával kutatta a vallás jelenségeit s ahol megtalálta, rávetette magát s kutatta ezt a mindennek felett álló, eléggé föl nem becsülhető alkotását az emberi szellemnek. Mi a vallás lényege, miben áll minden egyébtől megkülönböztető sajátos „suigeneris“ jellege? Erre a kérdésre felelt meg a keresztény, zsidó és hindu vallás mély tapasztalati megfigyelése után „A szentséges“-ről szóló művében (első kiadása 1917-ben, azóta 25 kiadást ért). A vallás egyetemes érvényű jellegzetes vonásainak ez a páratlan finomságu elemzése, ma már a művelt emberiség közkincsének mondható. Otto mély Istenhite, személyes tapasztalata, a vallás irodalmának és életének különböző területein végzett megfigyelései tették lehetővé ennek a maga nemében páratlan műnek a megírását.

Legutolsó s egyben a legérettebb műve az 1932-ben meg-

jelent: „Isten országa és az embernek fia“, amelyre egyik bírálója a következő megjegyzést tette: ez a mű mutatja, hogy Otto a kritikai theológiából kiindulva, a vallás tüneményének a világ vallásaiban való kutatása után, visszatért Jézushoz s kritikai álláspontját föl nem adva, a kereszténységnek, a keresztény hitnek abszolút jelentőségű tartalmába mélyedt el.

Egy rövid nekrológ alig alkalmas arra, hogy az Otto gazdag irodalmi értékének hatását kellőképpen méltányolhassuk. Nekünk, unitáriusoknak, azonban külön is van elegendő okunk arra, hogy megemlékezzünk róla. Th. Siegfried tanár, Otto kollégája a *Protestantenblatt* f. évi 14. számában írt megemlékezésében, kiemelve az elhunyt e fogulatlan gondolkodását, megemlíti, hogy a szabadelvű protestánsok köreit nagyon kedvelte, mert a vallás megújíthatóságát remélte tőlük. 1932-ben, sokak tanácsa ellenére, összehívta a frankfurti értekezletet, ahol a keresztény protestáns szabadelvű vallásosság felébresztésére és továbbfejlődésének irányítására adta meg eléggé föl nem becsülhető direktíváit. Azt tanácsolja, hogy a kritikát az építő evangéliumi szellemmel kell kiegészíteni, hogy a liberálizmus valóban tiszta és teljes evangéliumi küldetés legyen a világ számára. A szabadság fogalmának mély és benső tartalmát csak a keresztény embernek Istennel szemben való kötelezettsége adhat. Aranymondások minden idők theologiai liberálizmusa számára.

E gondolkodása révén került Otto, az elméleti trinitárius, mint Siegfried mondja, közelebbi érintkezésbe az unitáriusokkal. Élénken érdeklődött az unitáriusok iránt, akiknek vallásossága nem pusztán elméleti villágnézet, hanem mély vallásosság, amely képessé tette őket, hogy Európa délkeleti részében évszázadokon át egyházközsegeket tarthassanak fenn s keressék az evangéliumi igazságot. Egész gondolkodását a békülékenység és a szeretet megértő hatalma hatotta át s így lelki vonzalmat érzett azok iránt, akik Jézusban az embert látták meg s életük vezetését, irányítását reá bízták.

Siegfried professzornak ezek a szavai teszik érthetővé, hogy a prágai nemzetközi kongresszus alkalmával figyelme reánk, erdélyi unitáriusokra is kiterjedt s megkezdődött fiaink Margburgba küldése, hol ösztöndíjakkal támogatták őket. Nagyon érdeklődött történelmünk, egész vallásos életünk s különösen liturgiánk iránt. A liturgiával az elmúlt két évtizedben nagyon so-

kat foglalkozott. Ugy látszik, hogy egy elképzelhető tökéletes, a vallás sublimis természetéhez teljesen hozzáillő istentiszteleti módot akart megvalósítani. Gazdag tapasztalatait e téren is pár értékes irodalmi munkában örökölte meg. Az erdélyi unitárizmus iránt érzett meleg érdeklődésének és rokonszenvének tulajdonítja e sorok írója, hogy az elmúlt nyáron a Margburgban tartózkodó James L. Adams professzor úr útján, aki az amerikai Meadville school tanára, egyenes üzenetet küldött nekem Arnheimba, hogy visszautazásomkor ne mulasszam el őt fölkeresni. Föl is kerestem s csaknem egy teljes napot töltöttem társaságában, mely idő alatt mindenre kiterjedő meleg érdeklődését, amennyire tudtam, kielégíttem. Hálás vagyok a gondviselésnek, hogy ezt az utolsó találkozást lehetővé tette.

Csak pár éve, hogy örökre eltávozott Fr. Niebergall, a marburgi egyetemen a gyakorlati theologia jeles tanára, szintén nagy jóakarónk, szabadelvű kereszténységnek izig-vérig harcos bajnoka. Most elment Otto is. A prágai nemzetközi szabadelvű vallásos kongresszuson mindketten ott voltak. Diszt és fényt adtak a kongresszuson megjelenésükkel s tartalmas előadásaikkal. Hálás kegyelettel kell őriznünk mindkettőjük emlékét s várjuk az időt, amikor az ő nyomdokaikon haladó theologus nemzedék hasonló nagylelkűséggel és elfogulatlansággal fogja keblére ölelni a nehéz küzdelmet vivő erdélyi unitárius testvéreket.

Dr. Varga Béla.

A vallási türelem szózata.

(Zweig István: *Harc egy gondolat körül.*)

A mai mérges gázgyártó, fegyvertkovácsoló, hadseregfejlesztő, háborúra készülő világban, mikor a nemzetek, felekezetek és társadalmi szervezetek csak a maguk külön érdekeit tekintik, mikor az egyetemes emberszeretet eszméje csak a háboru előtti boldog idők édes emléke, mikor az emberiség jó nagy része üres, közömbös szívetlenséggel megy el a szenvedő, összetiprott, megalázott lelkek mellett s még tökéletesen el nem pusztult lelkiismeretének kínos alkalmatlankodását a testvérgyilkos Kain eme szavaival temeti el: Avagy őrizője vagyok-e az én atyámfianak: valósággal egy új evangéliumi szózatként hat a világhírű osztrák német írónak: Zweig Istvánnak: *Harc egy gondolat körül* című műve, melyet magyar nyelven Balassa József kitűnő fordításában olvashatunk. Zweig István méltán sorakozik napjaink legnagyobb írói közé. Mint költő kezdte pályáját, mint regényíró folytatta és mint a regényes életrajz egyik legnagyobb és legsikeresebb képviselője ragadja magával az olvasók ezreit. Lélekelemzése oly meglepően mély és érdekes, oly magával ragadó, színes stílusban van megírva, hogy a könyveit nem tudjuk letenni addig, amíg végig nem olvastuk.

Az ismertetésünk tárgya a reformáció idejéből való. Castello Sebestyén és Kálvin János küzdelmét adja elő. Ebben a harcban tekintélyes része van a Servét Mihály elítéltetésének is, mert Castello lelkének teljes felháborodásával tiltakozik a „vallási gyilkosság” ellen s küzdelmes, de férfias életének minden erejét, nagy lelkének minden lángolását harcba állítja a lelkek fölött való zsarnokság, diktatura, elnyomás, rideg dogmatizmus és uralkodni vágyó önzés ellen. De nemcsak kritizál, hanem tanubizonyságot tesz a protestáns szabadelvűség, vallási türelem és a lelkiismereti szabadság felsőbbrendűsége mellett! Természetesen, midőn idevonatkozó elveinek kifejezést ad, nem fősvénykedik a Kálvinra

vonatkozó erős kritikával sem. Ebből a szempontból csakugyan feszélyezve érezzük is magunkat, mert nem szeretnők, ha kálvinista testvéreink és közöttünk újra megismétlődnek az irodalmi harc és rossz hangulat, amely néhai Simén Domokos Tollin Henrik: *Servét Mihály Jellemrajza* magyar fordítása, Kanyaró Ferenc: *Az Unitáriusok Magyarországon*, *Az unitárius történetírás és Kálvinortodoxia* című műveivel kapcsolatosan az irodalomban, a protestánsok egymás közötti életében megjelent. A történelem mindenkit és mindent megbírál, megrostál. Kálvin igazi nagy ember volt, de rája is talál az a közmondás, hogy nagy fának nagy az árnyéka. Az isteni gondviselésnek azonban mindennél megvan a célja. Éppen eme szervező erő, a társadalmi egységesítés fanatikusa mellett kellett megnyilatkoznia a vallási türelem, a vallásszabadság, a lelkiismereti felelősség, az ember és élet szeretete magasabbrendű eszményének. Különböztetést el kell ismerni, hogy Zweig István a reformációban csak a humanistákat szereti és méltányolja igazán. Valóban megborzaszt a puritánizmus ridegségétől. Stuart Máriáról irt nagyszerű könyvében a skót puritánizmust és e mozgalom vezérét, Knox Jánost, éppen olyan rideg kritikával illeti, mint Kálvin Jánost és rendszerét, életét és munkásságát. Servét Mihályt sem értékeli teljesen. Ugy látszik, áldozatul esett azoknak a munkáknak, melyek Servétről ellenséges hangon szólnak. Servétet mindenképpen közepes embernek mondja, aki spanyol grandezával lépett föl a teológusok között. Pedig hát éppen Zweig szíve szerinti teológus volt ez a félreértett spanyol. Spanyol vérmérsékletének minden erejével, színes képzelőtehetségének nagy hatalmával egy vidám, derűs világnézettel teljes vallásos reformációt óhajtott létesíteni, éppen mint Erazmus és a többi humanisták. Azonban gyökeres reformációja miatt, szentháromságellenes tanaiért kiesett a reformáció vezéreinek méltányoló elismeréséből s ma is aránylag kevesen vannak, akik igazán méltatják. Pedig hát a híres orvos, a vérkeringés fölfedezője, akinek a párisi egyetem orvosi fakultása a mellszobrát megkészítette, az összehasonlító földrajz megalapítója, Ptolemaios munkájának a kiadója, a híres csillagász, a Biblia igazi tanulmányozója, aki alig 20 éves korában már megállapítja, hogy a szentháromság a Bibliában nem található meg, akinek Kálvin egyházának késői tagjai 1903-ban a kivégzés helyén, a Shampel mezőn emlékszobrot állítottak föl: még sem lehetett

mindenképpen közepes ember. Ezt a kérdést Zweig elmulasztotta részletes tanulmány tárgyává tenni. Ellenben egy másik szentháromságellenes reformátorban, Ochino Bernatban, a pápa volt gyónatójában fölismeri a humanista tudóst, aki a Kálvin miatti üldözöttség következtében Csehországban nyomorultul elpusztul.

Van még egy másik kérdés is, amiben Zweiggal nem tudunk egyetérteni. Midőn lerajzolja Kálvin askétizmusát, felesége halála után való nemcsak nőtlenség de teljesen nő nélkül való életét, betegeskedését az önmegtartóztatással hozza kapcsolatba. Ez olyan túlzás, ami bátran elmaradhatott volna. A kolikának, epeköveknek és más hasonló betegségeknek, melyek a genfi nagy reformátort annyit kínozták, semmi köze sincs a sexualitás ki- vagy ki nem-elégítéséhez. Ugyancsak bántó megjegyzés, midőn a kálvini askétizmussal szemben az élet megbecsülése és szerelme védelmére felhossa Zwingli Ulrikról azt, hogy fiatalember korából törvénytelen gyermeke maradt; Lutherről pedig azt a rája annyira nem találó mondást: „Ha a feleség nem akar, akar a szolgáló“. Nézetünk szerint a humanista mozgalom, ha a keresztény vallással és erkölccsel barátságban akar maradni, ilyen „derült“, „vidám“ területekre nem sülhet át. Az élet derűje nem e sexualitás korlátlan kiélésében van, hanem a tudomány, művészet, természet szépségeinek megismerésében, a társadalmi élet alkotó munkája által nyújtott meglegedésben és a társas örömeinek nemes egyszerűségében.

Ezzel be is fejeztük nézetkülönbségünket e nagyszerű könyvvel szemben. A könyv többi tételeiben valósággal a lelkiismereti szabadság valódi himnusza. Kövessük a könyvet, hogy tisztában lehessünk gondolatmenetével. A bevezető cikkben jellemzi Castellio föllépésének jelentőségét, harcának kilátástalanságát és nemességét. Aztán Kálvin fellépését adja elő. Kálvin már 26 éves korában elérte fejlődésének teljességét. „Éppen úgy, mint Marx vagy Schopenhauer, minden tapasztalatot megelőzően logikusan meggondolta és átgondolta világnézetét; a későbbi évek feladata csak az, hogy megvalósítsa szervező eszméjét. Nem változtat egy jelentős szót sem, első sorban önmagát nem, nem hátrál és senki felé nem tesz egy lépést sem. Az ilyen embert csak össze lehet zúzni, vagy rajta összezúzódni. Minden közepes érzelem mellette vagy ellene hiábavaló. Csak a közölt lehet választani: megtagadni őt, vagy teljesen meghódolni ellőtte“. Ezzel a jellemző sorokkal mu-

tatja be Kálvint. Majd elmondja röviden, hogy Genf reformátora: Farel miképen nyeri meg őt Genf számára. Farel ugyanis nagyszerű képességgel rendelkezett a katolicizmus összetörésére, de nem érzett elegendő erőt az új vallás és egyház megszervezésére. A szervező erőt fölfedezte Kálvinban, az Institutio szerzőjében, akinek ő engedelmes szolgája lett egész életében.

A genfi tanács 1536 szeptember hó 5-én Farel javaslatára Kálvint a szentírás magyarázójául alkalmazza. A jámbor genfiak nem olvasták az Institutiot, ahol Kálvin többek között a prédikátorok jogairól a következőket írja: „Mivel ők az isteni szó sáfárjai és hirdetői, mindent merészelnök kell és e világ minden nagyjait és hatalmasait kényszeríteniök kell, hogy fejet hajtsanak Isten felsége előtt és neki szolgáljanak. Parancsolnak mindenkinek a legfelsőbbektől a legalacsonyabbig, kötelesek Isten parancsainak érvényt szerezni és a sátán országát elpusztítani, a bárányokat kimélni és a farkasokat kipusztítani, a szófogadókat inteni és oktatni, az ellenkezőket bevádolni és megsemmisíteni. Ők oldhatnak és köthetnek, villámot és mennydörgést szórhatnak, de mindezt Isten szavának megfelelően.“ A genfiak azon veszik észre magukat, hogy teljesen diktatura alá jutottak. Kálvin nem elégszik meg azzal, hogy a prédikációját meghallgatják, azt meg is tartja. Kátéját a lakósoknak meg kell tanulni, az urvacsorától a rendeleteitől eltérőket eltiltja, minden vigalmat eltilt s figyelme kiterjed a ruházkodásra is. A genfiak rövid időre összeszedik magukat, Kálvint elüldözik, hogy később visszahívják, mikor aztán Kálvin és a kálvinizmusnak ez a puritán formája több, mint 200 esztendőre rányomja bélyegét e valamikor életvidám délf francia városra.

Természetesen Kálvinnak voltak mindig ellenfelei, de azok nem voltak megszerveve. A lelkükben titokban katolikusok és a régi jogaik semmibevétele miatt duzzogó patriciusok nem szívesen kötöttek szövetséget a részegeskedőkkel, a libertinusokkal s így Kálvin erős és okos szervezete biztos kézzel uralkodott a szervezetlen nagyobb tömeg fölött. Ez különben minden diktatura természete. Pedig Kálvin ellen nem egyszer tört a jogos elégedetlenség. 1542—1545-ig pestisjárvány dühöngött Genfben. Kálvin és a vezető papság megtagadja a betegek látogatását, holott azelőtt büntetés terhe alatt megparancsolták, hogy a betegek kötelesek három nap alatt papot hivatni. Ellenben megtették azt, hogy egy néhány

éhenkórászt elfogtak s addig kinozták, amíg be nem vallották, hogy ők hozták a városba a pestist oly módon, hogy az ördög ürülékeiből készült kenőccsel bekenték a kilincset. Hiába volt Kálvinnal szemben még az elégedetlenség, a népre kényszerített fegyelem sokkal erősebb volt, a terror sokkal nagyobb volt, sem-hogy vele szembe lehetett volna állani.

Egy ember volt csak, aki a siker, a győzelem minden re-ménye nélkül vele szembeszállott, Castello Sebestyén, egy komoly humanista, aki a tudomány szempontjából a XVI. század leg-nagyobbjai közé számítható. Mégis, mily keveset tudott eddig erről az igazi evangéliumi lelkületű humanistáról a világ. Az egy-háztörténelmi könyvek vagy elhallgatják, vagy pedig csak néhány közömbös sort írnak róla. A Pallas Nagy Lexikon pedig mind-össze néhány sorral emlékszik meg róla. Pedig ez az egyszerű genfi rektor szembeszáll Genf hatalmas urával: a diktator Kál-vinnal. Tudja, hogy küzdelme egyelőre sikertelen. Ő maga azt mondja, a szunyog az elefánt ellen.

Az összeütközés Castello és Kálvin között onnan száрма-zott, hogy Castello hozzáfogott a Bibliának latin és francia nyelvre való lefordításához. Kálvin ezt rossz néven veszi. Castello haj-landó Kálvinnal, mint tudóssal megbeszélni a vitás kérdéseket, de Kálvin ezt nevetségesnek tartja. Ő magával egyenrangut nem tűr, csak olyat, aki neki teljesen meghódol. Miután a magistratus Castello predikátornak választja Genf egyik templomába, Kálvin ezt a választást megsemmisíti, Castellot végtelen nagy nyomornak teszi ki, de midőn látja, hogy a feddhetetlen jellemű Castello nyomora miatt a közvélemény ellene fordul, maga jár közbe, hogy a Bázelen levő egyetemen, mint lector alkalmazást nyerjen. Ez az éjjel-nappal munkáló, a mindennapi kenyérben is hiányt szen-vedő tudós a lelkiismereti szabadság érdekében dolgozik a sok szenvedés miatt korán (46 éves korában) bekövetkezett haláláig.

Castello fellépésének másik kiváló oka volt s Servét bebör-tönözése és elítéltetése. Castello teljes lélekkel tiltakozik az ellen, hogy egy embert, egy tanért, még ha téves is az a tan, el lehes-sen itélni. Zweig István pedig komoly tanulmányt készített annak az állításnak a megcáfolására, hogy a Servét megégetése nem egy embernek, Kálvinnak a tette, hanem a XVI. század türelmetlen szel-leméé. Kimutatja, helyesebben annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy az inkuizíciónak Kálvin jelentette fel Servétet,

Genf városában egyedül Kálvin ismerte fel a menekültöt, ő fogatta el, az ő befolyására vetette sötét, kínos börtönre a tanács; az ő titkára lépett fel vádlóul Servéttel szemben, később pedig maga vádolta és mindent megtett, hogy az ítélet a legsúlyosabb legyen. Zweig szerint Kálvin valósággal becsvágyat érzett az iránt, hogy Servétet ő végeztesse ki s ne a katolikus inkuizitíó, amely kiadását kérte, mert egy „eretnek“ kisiklott a kezei közül s most ennek kivégzésével tekintélyét, hatalmát vélte visszaállítani.

A Servét kivégzése azonban nem emelte Kálvin tekintélyét. A genfi törvények szerint Servétet nem lett volna szabad letartóztatni, mert azon a területen semmiféle vétséget nem követett el. Legfőbb a köztársaság területéről kiutasíthatták volna. A szomszédos kantonok pedig csak határozatlanul nyilatkoztak az eretneküldözés ellen. Az eretneket meg kell büntetni, de a halálos ítéletről hallgatnak. Luther csak a zendülő, társadalmat felforgató tulzókkal szemben tartja megengedhetőnek a szigorubb megtorlást. Kálvin tehát védekezik. Védekezése azonban meggyőző erő nélkül való. Annál erősebb a Castellio vádja, aki a lelkiismeretszabadság, a szabadelvűség és vallási türelem magasztos elve mellett lándzsát tör s oly nemes gondolkozásról tesz tanubizonyságot, amely Európa szellemvilágában csak jóval későbbben nyer polgárjogot. A könyv további részébe a Castellio műveinek jelentőségét méltatja s megemlíti, miként érvényesültek azok a holland remonstránsoknál.

Nagy örömmel olvastuk el és adtunk számot erről a kitünően megírt könyvről. A benne kifejtett eszme előttünk egyáltalán nem új, legfőbb a beállítás ujszerű, mert a mi unitárius elődeink szenvedő hősei voltak annak az eszmének, amelyért Castellio küzdött s amelyről Zweig István oly ragyogó művet írt.

Ugy érezzük, hogy a vallási és politikai szabadság eszméje a Castellio szenvedéseiből, a Servétek hamvaiból a mai diktatúrás, elfogult, szeretetnélküli öldöklő világban újjászületik és a régi, rettenthetetlen bátorsággal vágja a szemébe a zsarnokság, elnyomatás, a különvonulás és embertelenség minden alakulatának: hatalmatok napjai megvannak számlálva. Aki fegyvert fog, fegyverrel vész el. Amit fegyver tart fenn, a másik fegyver összerombolhatja. Csak az örök és állandó, ami igazságon, a lelkiismeretszabadságán épül fel, ami a szereteten alapszik, ami emberies...

Benczédi Pál.

Schweitzer Albert három arca.

Korunk egyik legnagyobb embere, Elzász leghíresebb protestáns teológusa és kulturmunkása Dr. Schweitzer Albert. Őt kívánom e folyóirat azon olvasói előtt, akik e rendkívüli ember életét és munkáit közelebbről nem ismerik, három egymásután következő rövid tanulmányban ismertetni. Egy hármast mutatok be, vagy helyesebben mondva egy sok változatú arcnak három oldalát igyekszem ez alkalommal közelebbről vizsgálat alá venni. E három arc: Schweitzer, mint ember, mint etikus és mint teológus. Lehetne beszélni róla még mint európaszerte és a tengeren túl is általánosan elismert kulturfilozófusról, keresett orgonaművésztől, a benszülöttek által körülrajongott orvosról és kiváló előadóról.

Mindenekelőtt egy néhány szóban azt kívánom megokolni, hogy miért választottam Schweitzer sokféle arcából éppen a fenti hármast.

Mint ember, Schweitzer változatos életének munkássága nem csupán lebilincselően érdekes és izgató, mint egy valóságos regény, hanem sok tekintetben példaképen is állhat előttünk. Erkölcsstanát, melyet két kötetes kulturfilozófiájában fejtett ki, azért kell gondos tanulmányozás alá vennünk, mert ezen a téren lefektetett alapelvei és gondolatai nagyon alkalmasnak látszanak arra, hogy az öntudatos unitárius ember számára annyira fontos erkölcsi bázis újra való megvizsgálásában és újraértékelésében számunkra irányítóul szolgáljanak. Mint teológus Schweitzer egyike a XX. század elején még virágzó liberális teológiai iskola vezéralakjainak, aki azonban egyuttal, éppen talán az első volt, aki a liberális teológiai kutatás egyes módszereire és főképpen a Jézus alakjával kapcsolatban elért eredményeire szigorú bírálatában kérelhetetlenül lesújtott s így a liberális teológia válságának kialakulásához nagy mértékben hozzájárult. E szigorú bírálatnak helyességét vagy helytelenségét dolgozatunk harmadik részében fogjuk megvitatni. Ennél aktuálisabb kérdésről ma nem is lehetne

irni, hiszen az unitárius és általában szabadelvű protestáns teológia új alapokra való építhetése éppen azon dől el, hogy a váltságba, sőt kegyvesztett helyzetbe került liberális teológiai kutatás igazi értékeiből mit tud a megváltozott viszonyok között a jelen és jövő számára átmenteni.

Erdélyben sajnos Schweitzer nem eléggé ismert; csupán néhány újságcikk számolt be eddig róla s könyvei, melyek a legtöbb európai nyelvre le vannak fordítva, magyar nyelven még nem jelentek meg. Ezért szükséges elsősorban életrajzának rövid ismertetése.

I.

Schweitzer életének munkásságáról beszámolni nem nehéz dolog, hiszen azt ő maga önéletrajzaiban és visszaemlékezéseiben¹ személyesen elmesélte.

Schweitzer elzászi ember. Elzász az utóbbi századok folyamán többször volt francia majd német fennhatóság alatt, míg végül a világháború eredményeképpen, kb. egy félszázad után újból francia uralom alá került. Elzász hosszú időn át a német és francia kultúra találkozó helye volt és az ma is. Ha e két egymással sok tekintetben ellentétes kultúra előnyösen keveredik kiváló embert és erős jellemet tud teremteni. Egy ilyen szerencsés embertípus Schweitzer.

Protestáns papi családból származott. Atyja liberális érzelmű, fennkölt gondolkozású falusi lelkész volt, aki szolgálati éveinek nagyrészt Günsbachban, egy felsőelzászi falucskában töltötte, miután rövid ideig egy Kaysersberg nevű helyen papskodott, ahol fia Albert is született 1875-ben.

Már nyolc éves korában jelentkezett benne a teológia iránti érdeklődés, midőn saját kérésére atyjától egy Újszövetséget kapott és azt nagy érdeklődéssel olvasgatta. Szüleitől öröklött zenei tehetsége is korán megnyilvánult. Már ötéves korában elkezdett zongorázni tanulni. Nyolc éves volt, amikor lábai elég hosszúra nőttek, hogy a pedált is elérhette és elkezdhetett orgonán játszani. Kilenc éves korában már helyettesítette az istentiszteleteken a helybeli kántort. Mint diák sohasem tartozott az első tanulók közé és érettségi bizonyítványának jegyei is nagyon közepesek voltak,

¹ Selbstdarstellung. Leipzig. 1928. Aus meiner Kindheit und Jugendheit. Bern és München 1924. Aus meinem Leben und Denken. Leipzig 1932.

kivéve a történelmet, melyben már akkor rendkívül éles ítélőképességet árult el.

1893-ban beiralkozott a strassburgi egyetem teológiai és filozófiai fakultásaira. Az akkori protestáns teológiai fakultás egyike volt a leghiresebbeknek kiváló tanárai révén, akik közül legnagyobb neve Holtzmann Henriknek, az ujszövetség tanárának és Budde Károly ószövetségi tudósnak volt. 1899-ben filozófiai doktorátust szerzett Kant vallásfilozófiájáról írott munkájával. A következő évben letette utolsó teológiai vizsgáját közepes eredménnyel. Közben orgonával is sokat foglalkozott. Sok időt töltött Párisban, hol a híres orgonaművésznek, Widornak volt tanítványa, később meghitt barátja s a Bach szövegek magyarázatos kiadásában munkatársa.

Az urvacsora problémájáról írott munkájával² 1900-ban licenciátusi fokot szerzett. Egy másik, Jézus életével kapcsolatosan írott könyvével³ 1902-ben, tehát két évvel utolsó teológiai vizsgájának letétele után már teológiai magántanár lett a strassburgi egyetemen. Ezt az állását egészen 1912-ig töltötte be. Mint a többszázados *multa* visszatekintő, híres Collegium Wilhelmitanum teológus otthon igazgatója írta meg legnagyobb szerűbb teológiai munkáját, a Jézus élete kutatásának történetét „Von Reimarus zu Wrede“ címen, melyről részletesebben később lesz szó.⁴ E könyvével a harmincegy éves tudós általánosan elismert szaktekintéllyé vált. Ebben az időben írta meg francia nyelven híres Bach könyvét, mely 1905-ben jelent meg Párisban. E könyv német kiadásában egészen új és még nagyobb szabású munkává nőtte ki magát, mely később angol nyelven is megjelent.⁵

Schweitzer életében a sorsdöntő változás 1905-ben történt, amikor elhatározta, hogy elvégzi az orvosi fakultást is, hogy később, mint missziói orvos az afrikai négerék között munkál-

---

² Das Abendmahlsproblem auf Grund der wissenschaftlichen Forschung des XIX. Jahrhunderts und der historischen Berichte. 1901. Új, változatlan kiadás 1929.

³ Das Messianitäts- und Leidensgeheimniss. Eine Skizze des Lebens Jesu. 1901. Új, változatlan kiadás 1929.

⁴ A második, bővített és átdolgozott kiadás címe »Geschichte der Leben-Jesu-Forschung«. Tübingen. 1913.

⁵ J. S. Bach, le musicien-poète. 445 old. Paris. 1905. A német kiadás címe: »J. S. Bach« 844 old. Leipzig. 1908.

codhassék. E merész elhatározás eredete korábbra nyulik vissza. Már huszonegy éves korában nyomasztóan érezte, hogy ő az élettől mennyi előnyben és kényelemben részesül s ugyanakkor az emberek millióinak a földön csupa szenvedés, gond és nyomoruság a kenyere. Egy csendes vasárnap reggelen günsbachi magányában ez az érzés újból hatalmas erővel jelentkezett benne. Ekkor fogadalmat tett magában, hogy harmincéves koráig a tudománynak és művészetnek szenteli életét, de azontul áttér embertársai közvetlen szolgálatára. Hogy tervét milyen formában fogja megvalósítani, még homályosan állott előtte. 1904-ben aztán a párizsi protestáns missziós társulat folyóiratában egy cikket olvasott, mely arról számolt be, hogy a missziói állomásokon emberekre, de elsősorban orvosokra van szükség. Ez a cikk döntötte el Schweitzer sorsát.

A nagy belső harcok és az aggóató szülők, rokonok, barátokkal folytatott heves vitatkozások eredménye az lett, hogy 1905-ben valóban beiratkozott az orvosi fakultásra. Ezzel óriási terhet és felelősséget vállalt magára, melynek eleitől fogva tudatában is volt. Bizott azonban szokatlanul erős fizikumában, nagy akaraterejében és szívósságában.

Ez az elhatározás szinte hihetetlen energiát és kitartást igényelt. 1905-től 1912-ig, tehát hét hosszú éven át, mint teológiai magántanár rendes előadásokat tartott, mint egy helybeli templom segédlelkésze minden egyes vasárnap prédikált; közben rendszeresen hallgatta az orvosi fakultás előadásait s végezte a szükséges laboratóriumi munkákat. Mindezen elfoglaltságai mellett is volt ideje még arra, hogy mint a párizsi Bach zenetársaság tagja, gyakran szerepeljen a társaság koncertjein s megírja, a páli teológiai kutatás történetét⁶ s teljesen újjá dolgozva sajtó alá rendezze német nyelven megjelenő hatalmas Bach könyvét!

Ez emberfölkötti munkateljesítmény egészen 1912-ig tartott, mikor végre letéve orvosi vizsgáit s kitöltvén orvosi gyakorlati évét, végre egészen közel állott vágyai megvalósíthatásához. Hátra volt azonban még egy nagy akadály, melynek legyőzése nehezen ment. A párizsi missziós társaság ugyanis, mely a XIX. század kezdete óta egészen napjainkig áldásos munkát végez az afrikai

---

⁶ Geschichte der paulinischen Forschung von der Reformation bis auf die Gegenwart. Tübingen. 1911.

benszülöttek között, pietisztikus és konzervatív, u. n. pozitív alapokon nyugodott. Itt jelentkezett Schweitzer azzal a határozott ajánlattal, hogy saját költségén, jobban mondva az európai nemeslelkű emberek segítségére számítva, a társaság egyik missziói telepén egy kis kórházat alapít. A dolog azonban nehezen haladt előre. Az orthodox gondolkozású bizottsági tagok, ismervén Schweitzer szabadelvű teológiai álláspontját és gondolkozását, veszedelmesnek tartották őt misszionáriusként Afrikába kiküldeni. A bizottság mindenekelőtt egy hittani vizsgát akart bevenni tőle, amire Schweitzer nem volt hajlandó arra való hivatkozással, hogy Jézus is tanítványai gyűjtésénél csak azt az egyet kívánta tőlük, hogy kövessék őt. Sok huza-vona után mégis végre elintéződött az ügy azzal a kikötéssel, hogy Schweitzer kizárólag mint orvos fog a missziói telepen működni s ottidőzése alatt szigorúan tartózkodni fog minden teológiai magyarázattól, vagy felvilágosítástól, melyekkel a misszió vezetőit zavarhatná, vagy a benszülötteket „megronthatná“.

Feleségével, akivel 1912-ben lépett házasságra, 1913-ban elindult s meg is érkezett a Lambarene nevű missziós területre, hol azonnal megkezdette munkásságát. Lambarene nyugat-egyenlítői Afrikában, az Odowa folyó mentén fekszik, kb. 300 km.-re a tengerparttól, francia területen. Ezen a helyen a missziótelepet 1876-ban egy Nassau nevű amerikai misszionárius és orvos alapította. Abban az időben u. i. a terület Amerikához tartozott. 1892-ben az egész tartomány francia uralom alá került s az amerikaiak munkáját a párizsi protestáns missziós társaság vette kezébe. A terület őserdőkkel van borítva. A primitív és félig primitív feketebőrű benszülött lakosság az európaiak hatalma alá kerülése óta főképpen mahagonifa kitermeléssel foglalkozik. Főképpen orvosok hiányában a népesség száma évről-évre apad a sokféle betegség miatt, melyek részben régebben is pusztítottak közöttük, de amelyek közül több az európaiakkal való érintkezés óta terjedt el náluk. A leggyakoribb betegségek közé tartoznak az álomkór, malária, framboesia nevű bőrbetegség, különböző veszedelmes daganatok és egy igen veszélyes fertőző betegség, a dysanteria, mely a gyakorta fellépő éhínségek idején százával pusztítja az embereket. Eddig legtöbbjük nyomorult halállal halt meg, ha e betegségek egyikét megkapta.

Itt az őserdő közepén kívánt Schweitzer az embereken se-

gíteni, nekik közvetlenül szolgálni. Itt építette fel kis kórházát eleinte egészen kezdetleges módon, mely főképpen bambusz-kunyhókból állott, mely kezdettől fogva 40—50 beteget tudott befogadni.⁷

Sajnos, a szépen megindult, sok nehézséggel járó munka nem sokáig haladhatott a maga útján előre, mert 1914-ben kitört a háború és Schweitzer, német állampolgár lévén, feleségestől fogóságba, majd szigorú felügyelet alá került. Mégis 1917-ig, amikor Franciaországba egy fogolytáborba szállították, engedélyt kapott kórházi teendőik végzésére. Megható, amint visszaemlékezéseiben írja, mennyire boldoggá tette őt az a tudat, hogy amíg Európában az u. n. civilizált emberek milliósámra ölték egymást, neki ama nehéz időkben is megadatott, hogy egy néhány afrikai primitív embert megmentsen az életnek.

1924-ben másodszor utazott Lamarenbe, hogy a közben eltelt hét év alatt tönkrement kórházat újjáépítse. A háború utáni éveket részben irodalmi munkássággal, főképpen azonban orgonakonzertek és előadások tartásával töltötte. Az éveken keresztül folytatott koncert- és előadói turákon összegyűjtött pénzből második afrikai tartózkodása alatt egy egészen új, nagyszabású operáló teremmel, gyógyszerházzal, külön szobákkal ellátott kórházat épített föl, amelyen ő maga is két kezével hónapokon keresztül dolgozott és egyuttal az építési munkálatokat is vezette. Közben 1924-ben megjelent egy, a kereszténységről és a világvallásokról szóló kis könyve s végre 1930-ban második nagy teológiai munkája Pál misztikájáról⁸, mely egyuttal teológiai karrierjének csúcspontját jelzi. Kulturfilozófiájának nagyobb része az őserdei tartózkodás idején készült.⁹

Az afrikai őserdő Schweitzer második hazájává lett. A lambarenei kórház pedig, mely szükség esetén 250 beteg befogadására képes jelenleg több orvos és ápolónő vezetése mellett naponként átlag 150—200 beteget gondoz, ismeretté vált több száz kilométer körzetben az őserdőben. Olyanok is érkeznek néha a kórházba operációra, akiknek ezért több heti utat kellett megtenniök.

⁷ Schweitzer őserdei munkásságát és élményeit legérdekesebben »Zwischen Wasser und Urwald. 1921« című könyvében és »Mitteilungen aus Lambarene« címen időközönként megjelenő jelentéseiben olvashatjuk.

⁸ Die Mystic des Apostols Paulus. Tübingen. 1930.

⁹ Verfall und Wiederaufbau der »Kultur und Kultur und Ethik«. 1923. München és Bern.

Ez az afrikai szeretetmisszió Schweitzernek, mint embernek kélségtelenül legnagyobb életműve. Ez a rendkívüli tehetségekkel megáldott ember tudományos és művészi karriere tetőfokán lemondott kényelemről, nyugalmas életről, tanári katedráról és minden dicsőségről s elment az őserdőbe, ki a nagy bizonytalanságba, ahol ezer veszéllyel és akadállyal kellett megküzdenie. Elment az őserdőbe a nyugati kultúra képviselőinek nyomában, akiknek céljuk csak a védtelen, félvad népek könyörtelen kizsákmányolása volt s míg a többi u. n. kulturemberek anyagi hasznot huztak a bennszülött lakosságból, addig ő kórházat épített számukra, hogy őket fájdalomukban és szenvedéseikben emberekhez méltó ápolásban részesítse. Amikor Strassburgot 1913-ban elhagyta, számot vetett azzal, hogy ezzel a merész lépésével le kell mondania minden tudományos munkásságról és művészi karrieréről. De a valóságban mégsem egészen így történt. Célját, melyet maga elé tűzött, elérte. Kórházát felépítette. De a napi nehéz munka végével, az egyenlítői hőségben, ahol néhány óra alatt holtra fárad az átlagember, ő pihenésképpen még teológiával és filozófiával foglalkozott, könyveket írt s a párizsi Bach zenetársaság ajándékán, egy külön, a tropusi vidék részére készített, pedálal ellátott zongorán tovább képezte magát, mint organaművész.

Schweitzer karrierjének még nincs vége, habár a sok megpróbáltatáson átment 62 éves ember haja megőszült s a fáradhatatlan munkás kezdi már érezni vállain az évek súlyát. Tavaly is újabb könyvet írt a hindu gondolkozók világszemléletéről, melynek francia fordítása a napokban hagyta el a sajtót.¹⁰

Nemsokára újból elhagyja Európát, hogy vizsgálhassa az őserdőt és találkozzék benszülött ismerőseivel. Majd egy-két év múlva ismét hazajön s közöl velünk újból valamit életbölcseiségéből és újabban szerzett tapasztalataiból.

Ime néhány szóban egy kivételesen nagy ember életművének a vázlatja. Hogy miképpen végezhetette el eddigi nagyszabású munkáját, arról a következő dolgozat ad felvilágosítást, mely Schweitzer erkölcsstanáról számol be.

Folyt. köv.

Strasbourg.

Ifj. Kovács Lajos.

---

¹⁰ Die Weltanschauung der indischen Denker. 1935. — A francia kiadás címe: Les grands penseurs de l'Inde. 1936.

A szabadelvű francia protestántizmus.

Franciaországban negyven millió ember közül csak egymillió tartozik a protestáns egyházakhoz. Az ország tulnyomó többsége névleg a római katolikus egyház tagja, de csak nyolc-tízmillió ember él vallásos egyházas életet, a többi a modern élet formái között keresi meg lelke egyensúlyát.

A francia protestántizmust több, mint egyezer gyülekezet alkotja, akik közül a lutheri egyház hive 260, a kálvini egyházé közel 700, míg baptista, methodista, episcopális stb., egyházak hive 90 gyülekezet. A közel 700 gyülekezettel rendelkező kálvini protestáns irányzat közül kb. 160 gyülekezet alkotja annak liberálisabb, szabadelvű irányzatát, önálló szervezetben. Ezeknek a gyülekezeteknek a lelkészei egy egyesületet alkotnak: Association des pasteurs libéraux en France, melynek jelenlegi elnöke Barbier Henri strasbourgi lelkész, résztvevett a szabadelvű keresztyének 1934 nyarán megtartott kopenhági ülésén is.

A francia protestáns egyház sorsa hosszú századokon keresztül a szenvedés és a megpróbáltatás. A Szent Bertalan éjszaka rémségeiről, a hugenotta mártíromságról és élethalálharcáról mindnyájan hallottunk. A felvilágosodás szelleme hozza el a felekezetek közötti egyenjogúságot, melyet Bonaparte Napoleon, mint első konzul biztosít 1802-ben. A protestántizmus ekkor nyer egyházi szervezetet és belekapcsolódik az állam életébe, mely tanárai és lelkészei fizetéséhez is hozzájárul. Az egyház élete fejlődésnek indul. A gyülekezetek megszaporodnak. A külföldre menekült hugenotta utódok közül is sokan visszatérnek s hollandi, angol, német és svájci földről magukkal hozzák a felvilágosodott művelt protestáns szellemet is.

Az élet első jelei a vidéken mutatkoznak. Nimes városkában dolgozik Vincent Sámuel (1787—1837) lelkész, aki a vallás és a theologia között a határvonalat meghúzza. Jelezván, hogy egyik az ember benső meggyőződését, a másik pedig a hit megjelenési formáit rendszerező tevékenység ismertetője. Vues sur le protestantisme en

France c. 1829-ben kiadott munkája tekinthető a szabadelvű szellem első hajnalcsillagának. Nem sokkal azután már Párizsban is felvillan az élet jele. Még kevés a protestánsok száma s csak két nyilvános templomuk van, az Oratoire és a St. Marie. Ezeknek a templomoknak a szószékéről hirdeti az igét az 1830-as évektől kezdve id. Coquerel Athanase (1795—1868), akinek profétai ihletettségi szonoklatai és filantrópikus tevékenysége nagyban hozzájárul a protestantizmus megerősödéséhez, de aki egyben a harc kezdetét is jelenti, szabadelvű racionalis utkezdése révén.

A kialakuló protestáns élettel együtt jár a theologiai nevelés hazai megerősödése. Két fakultás végzi a munkát. Az egyik délen Montaubanban, a másik északon Strasbourgban. A déli az orthodox gondolkodás fellegvára s vezéregyénisége a még ma is élő Domergue Emil (sz. 1844) Sabatier harcos ellenfele, a legnagyobb szabású Kálvin életrajz írója. Az északi a szabadelvű gondolat fészke, A Revue de Strasbourg, melynek szerkesztői Schérer és Colani, két évtizeden keresztül 1850—1869, a francia szabadelvű theologiai gondolat fellegvárát alkotják.

A szabadelvű gondolat elindult a maga hódító útján s a theologiai életben a racionalizmuson és szimbolizmuson keresztül egészen a század végéig hatalmas fényes tehetségek szellemén keresztül tűndökölt. A század dereka táján a harc az egyház életében is elindul. Az orthodox gyülekezetek egyrésze szakít az állammal, s önállóan éli életét 1848-tól kezdve. A párizsi Oratoire templom lelkésze az id. Coquerel szabadelvű felfogása miatt szembekerül gyülekezetével, melynek orthodox vezetősége két munkatársát: Martin Pashoud (1802—1873) és ifj. Coquerel Athanaset (1820—1875) nem engedi a gyülekezet szószékére. 1864-ben megtörténik a szakadás a gyülekezetben, melynek liberális tagjai Union protestante libéral néven külön szervezkednek. Az egyházi benső harc betetőződése az 1872—73. évi zsinaton következik be, ez az utolsó nemzeti zsinat, ahol a kálvini öszszes gyülekezetek képviselve vannak. Az orthodox többség megszávazza, hogy az új hitvallást minden lelkésznek el kell fogadnia, de határozatukat a demokrata kormányok, a harmadik köztársaság emberei már nem hajtják végre. Ennek az időnek egyházi harcosa a már említett ifj. Coquerel, aki sokoldalú munkásságot fejt ki, szoros kapcsolatot tart fenn az angol és amerikai unitáriusokkal, sőt a legrégebb szabadelvű egyház, az erdélyi unitárius egyház tagjait is felkeresi Kolozsváron s hazatérte után tapasztalatairól s Revue politique et littéraire c. folyóiratban számol be.

Az 1870–71 évi német-francia háború következtében elveszett strasbourg-i fakultás helyett felállított párizsi fakultáson fejti ki nagy munkásságát Sabatier Auguste (1839–1901), aki később a párizsi egyetemen a világhírű Sorbonne egyik tisztelt és becsült professzora. A vallás és a modern kultúra kiegyenlítődésének útját keresi a szabadelvű gondolat nagy tudósa. Élete két főműve világszerte ismeretes: *Esquisse d'une philosophie de la religion d'après la religion d'après la psychologie et l'histoire* 1897 és posthumus munkája: *Les Religions d'autorité et la Religion de l'Esprit* 1904. Nemcsak a francia protestánsizmusra és annak szabadelvű szárnyára gyakorolt nagy hatást s természetesen a külföldi protestáns gondolkozók nagy táborát, hanem a katolikus modernizmus egyik sokat forgatott Bibliájává válik.

Réville Albert (1829–1906) a Collège de France vallástörténeli tanszékének tanára, egyháztörténeli munkáiban Jézus korának modern kutatója, mint egyházpolitikus az egyház és az állam szétválasztása gondolatának nagy harcosa, mely élete végéig sikeres valósággá érlelődött. Fia Réville Jean (1854–1908), akinek a negyedik evangélium problémája érdekel s később, amikor édesapját követi a Collège de France vallástörténeli tanszékén, az episcopatus eredetéről tartott előadásai nagy hallgatóságot vonzanak. A szabadelvű francia protestánsizmus egyik nagyszerű munkása, aki részt vesz a szabadelvű nemzetközi konferenciákon, mint a francia liberálisizmus vezetője egyénisége 1903-ban kiadott munkájában: *Le protestantisme libéral ses origines, sa nature sa mission, a szabadelvűséget az alábbiakban határozza meg: A szellem életében és a vallásos életben egyaránt biztosítani kell az értelem és lelkiismeret teljes szabadságát. A bibliai könyveket a történelem és a modern tudomány minden eszköze figyelemmel tartása mellett kell tanulmányozni. Az örök igazság útjait az igazi jézusi ösvényeken keresve, a keresztényi theizmus harcosa.*

A századforduló után 1905-ben az állam és az egyház szeparációja ténylegesen megtörténik. A francia állam megtöri a katolikus egyház uralmát, de csapást mér a protestánsizmusra is, mely most sem tudja megtalálni belső egységét. A magára maradt s most már önálló gyülekezeteknek szervezkedniük kell. A jobb- és baloldali ellentéteket kiegyenlíteni nem tudják. A bevezetésben már említett kb. 160 gyülekezet Eglises reformées elnevezés alatt tömörülve alkotja a protestánsizmus szabadelvű szárnyát. Az egyházpolitikai harc ezzel befűződött, sőt az intergrálódási folyamat megindulását is szemlélhetjük, mely a belső egység helyett a federációban az együttműködés lehetőségeit óhajtja megteremteni.

Még a szakadás beállta előtt indul el egy érdekes mozgalom. Az ifj. Coquerel által elindított független Istentiszteleteket tovább folytatja Fontanes Ernst (1828—1903) lelkész, a francia szónoki nyelv egyik nagy művésze, aki teljesen szabadelvű gyülekezetet teremt maga köré. Ezt a gyülekezetet veszi át a század legelején Wagner Charles (1852—1913) lelkész, aki gyülekezete számára Foyer de l'âme — Lelki Tűz hely elnevezéssel templomot épít. Prédikációi modern konferencia beszédek. Főműve: *Le vie simple*. Ő maga tényleg az egyszerű élet prófétája és modern apostola. Munkáját a modern világ majdnem minden nyelvére lefordították. Az igazi emberiség legmagasabb fokát keresi, ahol Jézus a modern ember belső lelki vívódásai és a gyakorlati élet mindennapi kérdéseire is egyaránt feleletet tud adni.

A szakadás beállta után egyidőre az Oratoire templom újra a szabadelvű lelkészek legjobbjait gyűjti szószékére. Roberty, Viénot, Monod és Bertrand egyaránt a szabadelvűség harcosa a tudós történelemsz théologiai tanárral Bonet-Mauryval együtt, aki az unitárizmus előfutárai ismertetésén fáradozik. Ebben az időben írja Bertrand: *La pensée religieuse au sein du protestantisme libéral* c. 1903-ban kiadott könyvét, melyben a szabadelvű protestántizmust már mint tradicionális történelmi folyamatot ismerteti, mely a múlt század folyamán kialakulva a vallásos gondolkozók igen nagy részének munkásságán keresztül termékenyítette meg az egyház életét. Ennek a tradicionális szabadelvű protestántizmusnak az utolsó nagyobb fellobbanása a Párizsban megtartott 1913. évi nemzetközi szabadelvű konferencia, melynek előkészítése körül a magyar unitárizmus nagy barátja nemrégiben elhunyt Viénot történész tanár és lelkész fáradozott a legtöbbet.

A világháború által megállított életben újabb érdekes jelenségeket figyelhetünk meg. A francia protestántizmus Elzász Lotharingia gyülekezetei visszanyerése révén számban megerősödik. A strasbourgi fakultás felállítása 1919-ben, tudományos műhelyeinek számát gazdagítja. Tanárai közül néhányan megőrizték és továbbfolytatják annak régi nemes szabadelvű szellemét. Felújították a régi folyóiratot, mely most *Études philosophique et religieuse* c. jelenik meg. A húszas évek közepe táján lendületbe jött keresztény egységtörekvések a francia protestántizmus formai egységét még jobban összekovácsolják. Az egyházi harc szele teljesen elült. Bertrand lelkész, a szabadelvű irányú gyülekezetek szövetségének lelkész-elnöke, aki a század elején még a szabadelvűséget tanulmányozza, 1930-ban kiadott hatalmas munkájában: *Le protestantisme*, már annak egységét benső közös tartalmát

keresi. Az egyes protestáns irányzatokat összefoglaló szervezet a Fédération des Églises en France dominálja a francia protestántizmus életét. Szellemi vezére az őszhaju, igazi jézusi szellemű szónok Monod Wilfred professzor és lelkész, elnöke pedig Boegner Márk lelkész, akik mindketten a nemzetközi együttműködés és békességet kereső protestáns világmozgalmak aktív szereplői.

Az utolsó néhány esztendő azonban érdekes változásokat hozott. Az általános teológiai orthodoxia a különben mindig józan felfogású francia protestántizmus nagy tömegeit is érintette, s mozgalom indult meg, mely azt célozza, hogy a francia kálvini színezetű két egyháznak egységét hitvallási alapon helyreállítsák. A tervezett hitvallás olyan dogmatikai megszorításokat kíván tartalmazni, melyet mintegy ötven-hatvan lelkész lelkiismerete parancsszavára hallgatva, nem hajlandó aláírni. A szabadelvű francia protestántizmus elveszti sajtóját s ennek pótlására a belga és franciasvájci szabadelvű protestánsok sietnek, akik részben lapjaik hasábjait nyitják meg a vitára, részben pedig Genfben új lapot alapítva segítik azokat, akik a lélek szabadsága gondolatának harcosai. Kétségtelen, hogy a mai kor szelleme, melyben a barthi teológiai orthodoxia a szélső jobb- és baloldali világnézeti törekvések nem egészen sikerült ellenfeleként reakció formájában megnyilatkozott, nem kedvező légkör a szabadelvű eszme és gondolat számára. Hitünk erejétől indítatva hisszük azonban, hogy ez az eszmeirányzat a francia protestántizmus kebelében is csak olyan kortörténeti jelenség, melyet a fejlődő és haladó élet kiküszöböl magából, hogy a krisztológiai gondolat helyét végre a kereszténység tiszta és igazi eszménye, a keresztény unitárius theizmus foglalhassa el.

A szabadelvű francia protestántizmusnak a magyar unitarizmus-sal voltak és vannak kapcsolatai. Coquerel kolozsvári látogatásáról már megemlékeztünk. Ezt 1881-ben Kovács János igazgató-tanár vizsgonozta Párizsban. A Keresztény Magvető mindjárt megindulása idején már a harmadik kötetben leközi Coquerel egyik prédikációja fordítását, s később is időről időre francia tanulmányok és beszédek fordítását közli, különösen többet Réville dolgozatai közül. Charraud Dezső párizsi levelei pedig ugyanennek a folyóiratnak a hasábjain hosszú éveken keresztül tájékoztattak a francia protestántizmusnak életéről. A jelen század legelején pedig az elinduló nemzetközi szabadelvű konferenciák közül a londoni 1901. amsterdami 1903 és genfi 1905. ülések beszédeit az unitárius lelkészek és tanárok három egymásután következő kötetben kiadták s a francia szabadelvű előadók által tartott beszédek közül Réville, Roberty, Wagner, Fontanes és

Bonet-Maury néhány dolgozatát magyar nyelven is olvashattuk. Az után az érdeklődés ellanyhult, némi közeledés 1913-ban mutatkozik, amikor a Párizsban megtartott nemzetközi szabadelvű konferencián egyházunk képviselőjében dr. Boros György, akkor egyházi főjegyzőnk, részt vesz és előadást tart s a Konferenciát a Keresztény Magvetőben ismerteti is részletesen, de fejlődés és közeledés útját elvágja a világháború. Jóval annak befejezte után egyházunk a strasbourgi theologiai fakultással talál kapcsolatot. Előbb két tanárjelölt Pásint Odön és Székely László kapnak ösztöndíjat. Az 1930—31 és 1931—32 iskolai években Lőrinczy Géza amerikai egyetemeken tanult akadémitánk nyer ösztöndíjat s folytat tanulmányokat. Az 1934—35. isk. évben ifj. Utó Lajos tanárjelölt folytat egy évig Strasbourgban tanulmányokat. Ifj. Kovács Lajos akadémita lelkészjelölt pedig most már a harmadik esztendő fölötti a strasbourgi fakultáson, ahol, mint első magyar unitárius szerez európai egyetemen theologiai fokozatot: Bachelier en théologie, s Isten segítségével ennek az évnek a végére megszerzi theologiai doktori oklevelét is.

A professzorok közül Strohl, Will, Hauter érdeklődnek inkább a magyar unitarizmus sorsa iránt. A párizsi fakultáson az ujszövetség európai hírvudós tanára Goguel és a filozófiatörténet előadója Wauquier d'Aygalliers lelkész sorozhatók ügyünk barátai közé. 1930—31-ben a téli szemesztert a párizsi theologiai fakultáson töltötte Ferencz József, akinek ottani tartózkodását az Association fraternelle des pasteurs liberaux en France is elősegítette. Ugyanebben az évben 1930—31-ben részben Strasbourgban részben Párizsban folytat tanulmányokat Lőrinczy Dénes turdai lelkészünk is. A megkezdett kapcsolatok ápolása és továbbfejlesztése a jövendő feladata. A francia protestáns unitarizmus egyházi szövetségi külvügyi vezetője Jézéquel párizsi lelkész 1927-ben Lathrop lelkész vezetése alatt minket meglátogatott amerikai delegációval együtt igen sok gyülekezetünket meglátogatta s az elmúlt nyáron is szívesen érdeklődött e sorok írójától is a magyar unitárius gyülekezetek életéről.

Talán idegen volt a világ, melynek szellemi légkörében vándoroltunk. Idegenek a nevek és az eszmék kifejezésmódja is. Azt a legelfogultabb szemlélő is megfigyelhette, hogy a gondolat, a szellem és az imádkozó lélek beszéde ott is ugyanaz. Ennek értékeit a magyar unitarizmus számára elhozni, s a mi hitünk drága virágai illatát oda közvetíteni a mai nemzedék egyik értékes és nehéz feladata.

Ferencz József.

Néhány szempont a hitoktatáshoz.

(Különös tekintettel az I. II. elemi osztály hitoktatására.)

III. Közlemény.

5. A módszer. Mielőtt elmélyednénk a vallás-erkölcsi oktatás módszerének kérdéseibe, kötelességünk lenne a tananyag problémájával foglalkozni. Az első kérdés: mit tanítsunk? — ezután következik a második: hogyan tanítsunk?

Az első kérdésre nézve a feleletet megtaláljuk egyházunk hivatalos tantervében. (L. 1914 évi főtanácsi jegyzőkönyv 89–90. lapját). Az előírt tananyag követeli az ünnepek ismertetését is, de az I–II-ik osztályból kizárja a bibliai történeteket. Ezt a megszorítást célszerűtlennek kell minősítenünk, mert az ünnepeket Jézus életének történetei nélkül nem lehet a gyermekek szívébe maradandóan belevésni. A bibliai történetektől a vallás-erkölcsi oktatás¹ az I. II. o.-ban sem szabad, hogy féljen. A történetekből mindig a vallásos magot kell kihámozni és azt a gyermek felfogóképességének megfelelő formában kell nyújtani. A történetnek kötött formájával nem szabad rajtunk uralkodnia, ellenkezőleg mi vagyunk urai a történetnek s azt olyan formában és módon használjuk fel, mellyel legjobban szolgálja vallásos oktatásunk célját. (L. F. Niebergall: „Die religiöse Erziehung . . .“ 81–83 lap). A bibliai történeteket a gyermek lelkének megfelelő fokon állítjuk be oktatásunkba. Az első—második osztályban mesét mondunk pl. karácsonyról. A csillag, pásztorok, a kis fiu születése, a szülők boldogsága és hálája, amit a gyermeknek templomba vitelével bizonyítanak, mind örömet és Isten iránti szeretetet ébresztenek a gyermekben. Itt nem kell megemlíteni a császár, helytartó, tartományok és helységek neveit, csak ünnepies boldog légkört kell teremteni a gyermek köré, hogy az bearanyozza egy szent élménnyel a lelkét. Ilyen értelemben sok bibliai történet iktatható az I., II. o. hitoktatásába, melyekből, mint a legeredetibb forrásból nyeri a gyer-

¹ Oktatás szó tartalma: tanítás és nevelés = nevelő-tanítás.

mek a szentséges élményt. „Mindenesetre, amikor nem kutatásról, hanem a történelem gyakorlati felhasználásáról van szó, nem szolgálai, hanem urai vagyunk annak. Mi a múlt dolgainak is urai vagyunk. Mi a történelem takaróitól felszabadítjuk magunkat, legyenek azok, antik, keleti, görög, római, akár középkori formájuk is. Mi a belőlük beszélő igazságokra hallgatunk, de a saját fülünkkel. Mi nem hagyjuk leigázni magunkat azon kifejezési formától, amit annak idején fel kellett venniök. Nem akarunk sem a reformáció, sem a Biblia szolgálai lenni, ellenben gyermekek kívánunk lenni Atyánk házában, akiknek joguk van minden kegyesség mellett az örökölt házieszközöket, úgy alakítani és használni, ahogyan tetszik. Nyugodtan haladunk így is Istenországa nagyjainak nyomában: Jézust, Pált és Luthert követve.“

E rövid kitérés után rátérünk a hitoktatás módszerének kérdésére. Kiindulásul elfogadjuk a következő alapelvet: a hitoktatással objektív vallást kell közvetíteni, hogy szubjektívét keltsünk. Az a kérdés, hogy célunkat milyen uton érjük el?

E kérdésre egyszerűen azt felelhetjük, hogy a gyermek lelke utján. Ismerjük a 7–9 éves gyermek lelkivilágát, általánosságban annak vallásos tartalmát. Ezután tisztáznunk kellene, hogy milyen vallást akarunk átadni, illetőleg ébresztetni a gyermekben? Röviden azt felelhetjük, hogy olyan vallást akarunk a gyermek lelkében építeni, melynek lényege a szentség tisztelete és az Istennel (a szentség hordozójával) való közösség-tudat. Ez a lényeg kell, hogy a gyermek életének zsinórmértéke legyen.

A tanterv az I. o.-ban a megbeszélést csak erkölcsi szempontból ajánlja. Ne féljünk a vallástól sem, hiszen annak csirája már régen a gyermek lelkében él és várja a szent fuvallatot, melynek érintésére elinduljon nőni és hatni, a kicsi szívet boldogító erőkkkel megajándékozni.

Kitűzött célunk szerint nem elegendő a lelket személyiséggé nevelni, hanem az emberiség legmagasabbrendű értékeinek munkálójává kell tenni s képesíteni arra, hogy lelkének értékeit az utódai számára kötelességszerűen átadja.

Szóval, mi tetteket követelünk s így magától adódik, hogy cselekvésre kell nevelnünk.

Lássuk már most a gyakorlati megvalósítás színhelyét: a hittanórát.

Mindenek előtt, amidőn az iskola termébe belépünk, le kell

szögeznünk azt, hogy mi nem ismereteket akarunk közölni, hanem élővallást óhajtunk ébreszteni a gyermekben. Még egyszer hangsúlyozzuk, habár a vallásnak vannak intellektuális elemei is, ezeket nem szabad az érzelmi és akarati elemek rovására előtérbe helyezni. Tehát ne vizsgai eredményre tanítsunk, hanem csak a nevelés keretein belül adjunk helyet az u. n. anyagtanításnak.

Nevelői munkánknak a gyermek lelki strukturájának ismerete által a lélek csatornáin át kell az életébe beleágyaznia a magasabbrendű, az Isten szerinti életet. Módszerünket, mivel a lélektan eredményeit használja fel, pszichológiai módszernek nevezzük.

E módszer alkalmazásával a következőképen kell eljárunk: Legelőször is a hittanóra anyagából ki kell emelnünk a vallás-erkölcsi magot. Tisztán kell látnunk, hogy mit akarunk a gyermekben élménnyé tenni. Ha ezt tudjuk, akkor az élmény ébresztés munkájához kell fognunk. Először szemléletet kell nyújtanunk. Ha ezt elbeszélés útján tesszük, akkor az elbeszélésben legyen költői erő. Az elbeszélés stílusa lehet meseszerű, de sohasem szabad a mesemondás könnyedségével kezelni a tárgyat. Érezze a gyermek, hogy komoly és szent dologról van szó. A hitoktató ünnepélyes, komoly, de pózmmentes magatartása éreztesse a gyermekkel, hogy tiszteletreméltó az a tárgy, amelyről tanít. De azért semmiesetre sem szabad a hittanórának zordnak lennie, hanem az öröm boldog légkörének kell betöltenie minden percét. A szemléletet kérdeve kifejtő beszélgetéssel is nyújthatjuk. Itt nagy gondot kell fordítani a kérdés szerkezetére. Sohasem szabad eldöntő kérdést feladni, vagyis olyant, melyre a gyermek igennel — nemmel felelhet. A kérdés legyen kifejtő, vagyis olyan, melyet lelki munkával, intenzív öntevékenységgel a gyermeknek kell megszerkeszteni és megfogalmaznia. Csak segítő kérdésnek szabad eldöntő kérdéseket feladni. A szemlélet-nyújtás harmadik módja képek mutatása. A szemlélet-nyújtáshoz használt kép legyen mindig nagy műalkotások művészi reprodukciója. Nyújthatunk még szemléletet a természet és élet alkalmasan kínálkozó jelenségeivel (vihar, vagy duhajzkodás, szerencsétlenség).

Ha a tanuló elegendő szemléletet nyert, érzelmei megmozdultak, akkor az anyagot az értelem síkjában megbeszéljük; ezáltal elmélyítjük s tágítjuk az élmény határait. Ennek megtörténtével le kell rögzíteni egy-egy mondás, vers, vagy ének betanításával. De nem szabad magoltatni, hanem úgy kell eljárni, hogy a tanuló örömmel tanulja meg a könyv nélküli anyagot.

A következő teendő az akaratot cselekvésre indítani. Rajzoltassuk le a szemléletet, mintáztassunk, faragtassunk. Ez lehet házi teendő is. Csináltassunk otthon virágos kertecskét s azt alkalomadtán nézzük meg. Készüljünk közösen egy irgalmas, vagy jó cselekedetre. Diszitsük fel egy-egy ünnepélyes alkalomra a templomot, ápoljunk közösen egy elhagyott sírt. Nagyobb gyermekek vállaljanak a kisebbek iránt szolgálatokat, segítsenek munkájukban, tanulásukban. Nem akarom a helyet foglalni további felsorolással, mert a leleményes hitoktató ezek alapján is ezer módját fogja találni a tettek megindításának.

Az órának csak egy része (10—15 perc) lehet az élményébresztő munka. Az élmény tágitása és rögzítése szintén 10—15 perc. A többi időt az öntevékenység kifejtésére használjuk.

A módszeres munka fokozatai tehát:

1. Előkészítés és célkitűzés. Az anyagot a gyermekkel élő viszonyba kell hozni. Az értéket az anyagból kidomborítani.

2. Anyagátadás (szemléltetés). Egy mély hatású szemlélés megváltoztathatja a lelket.

3. Értékelés. Hasonlítani kell más esetekkel és személyekkel, hogy az általános érték kidomborodjék és így a gyermek számára örök értéké váljék. E fokozat célja az élmény mélyítése és tágitása.

4. Elmélyítés és indítás. A gyermeket oda kell segíteni, hogy belső szükségszerűség hajtsa a megismert érték szerint élni. Megmutatni az Istennel való és a nélküle való élet nagy különbségét.

5. A tetterre való indítás. 1. Belső emelkedés az öntevékenység által, 2. cselekvés az életben.

A vallás természetéből következik, hogy nem lehet mindig a sablon szerint eljárni. Minden rendkívüli esetben a tárgy, a gyermeki lélek és a nevelői intuición határozza meg a leghelyesebb eljárást.

Jegyezzük meg jól, hogy a szavak nem ismeretek, az ismeret pedig még nem élet. A kereszténység pedig aktív életet követel. Az egyéni önzés síkjából ki kell lépni a társas élet fórumára. Dolgozzék a gyermek egész testtel, egész lélekkel, hogy saját gyarapodásával gyarapítsa a közösséget. A mai gyermeknek nem csak hinnie, nem csak tudnia kell, hanem a benne ébredt Istennel együtt kell munkálkodnia. A mai kereszténység gyakorlati magatartást jelent, addig érték és addig élhet, amíg eszményeit a valóságban, a hétköznapi forgatagában tudja megtestesíteni. A vasárnapi kereszténység lélekarangja megszólalt, de husvét virradt a munka-

napok poros, verejtékes gyakorlati keresztyénységére, hogy az ünnepnapok áhítatában megkoronáztassék az élet koronájával.

A módszerről való fejtegetésünket nem fejezhetjük úgy be, hogy ne emlékezzünk meg a gyermekistentiszteletekről. A gyermekistentisztelet a hitoktatás szerves kiegészítő része. A gyermek lelkivilágától távol áll a felnőttek Istentisztelete, ezért ajánlatos a gyermekeket kizárólagosan a gyermekistentiszteletekben részesíteni, még pedig a lelki fejlettségnek megfelelő 2—3 csoportban; csupán különös ünnepélyes alkalmakkor kell a felnőttekkel egyszerre a templomba vinni.

A gyermekistentisztelet nem vasárnapi iskola. Nem tanulás és hétköznapi munka helye. Ünnepélyes alkalom arra, hogy a lélek mélységes áhítatban találkozzék az Atyával. Ezért minimum legyen az anyag-közlés és maximum a vallásos erő és hatás közvetítése. Igazi értéke az istentiszteleti jellegében van. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy harangozással hívjuk a gyermeket is az ő lelki áhítatára. Az összegyűlt gyermekcsereg érezve már a templomba¹ lépés pillanatában, hogy ünnepélyes légkör veszi körül. Azokat a gyermekeket, akik legelőször mennek a gyermekistentiszteletre ünnepélyes formában kellene a nagyobbak köré befogadni. A szertartásnak énekléssel kell kezdődnie, az éneket kísérelje mindig az orgona. A tanulók az éneklésre álljanak fel. Orgona nélkül az éneklés nagyon iskolás jellegű és ez az iskolai hangulat rontja az áhítat intenzitását. A cselekvésről itt sem szabad megfeledkezni, ezért a könyörgést mondatonként mondják a gyermekek hangosan a lelkész után. A közös ima után 1—2 percnyi csendes magán-ima következzen. Ez az öntevékenység előkészítés az evangélium befogadására. Az igehirdetés idején a fegyelmet a lebilincselő előadással kell megtartani, mert egy megszólítás, kiállítás profanizálná az egész istentiszteletet. Az előadást nem tanácsos tulságosan szinessé, meseszerűvé tenni, legyen az mindig méltóságteljesen komoly, mert magasztos hivatása a lelkeket Isten hajlékának szentek-szentjébe vinni. Az ige-közlés tartama 20 percnél sohasem legyen több, hanem inkább kevesebb, mert a gyermek figyelme hamar kifárad és mint röpködő pille szertecsapong a templomban.

A kikérdezés teljesen felesleges, hadd pihenjen a boldog él-

---

¹ A gyermekistentiszteletet csak különös kényszerítő körülmények hatására tartssuk a templomon kívül.

mény a szívben. A növendékek közül egy-kettő a szertartás végén szavalhat, de csak olyan növendék, aki jól elkészült és olyan előadást tud produkálni, ami visszatetszés nélkül beilleszkedhetik az ünnepélyes hangulatba.

Ünnepek alkalmával a gyermekek diszitsék fel a templomot. A diszeket készítsék otthon el, hogy azokat a lelkész felügyelete alatt 4—5 perc alatt elhelyezzék.

A gyermekistentiszteleten nincs helye a tannak, dogmának, ott csak vallásos élmény kell.

A hitoktatás és gyermekistentisztelet sikere érdekében a lelkésznek állandó érintkezést kell fentartania a szülőkkel, hogy tőlük megtudja, milyen vallásos tevékenységet fejtenek ki otthon a gyermekek, s hogy a szülőket is bevonja a vallás-erkölcsi nevelés nehéz, de magasztos munkájába.

E módszertani fejtegetés után szenteljünk még egy kis időt a vallás-erkölcsi nevelés eszközeinek megtekintésére.

Dobai István.

(Folytatjuk.)

Jakab Elek életrajza.

Dr. Ferenczy Géza főgondnok kezdeményezésére és anyagi támogatásával az U. I. Társaság megbízása folytán Dr. Gál Kelemen megírta *Jakab Elek életrajzát különös tekintettel unitárius egyházi munkásságára*. Egy állandóan lánggal lobogó unitárius léleknek irodalmunkban szinte páratlanul álló áldásos munkásságát állítja előnkbe ez az új könyv, amelybe Dr. Gál Kelemen is bizonyára lelke legjavát vitte belé. Amint értesülünk, rövidesen megjelenik ez a mintegy 12 ivre terjedő munka, amellyel nemcsak egy nagy emberünknek állítunk emlékoszlopot, hanem irodalmunknak is díszére fog válni. Azért előre is felhívjuk rá olvasóink figyelmét és érdeklődését.

Balázs Ferenc
(1901—1937).

Bejárta a kerek világot. Egészen bejárta : a bölcsőtől a sírig. Három világrész porával ismerős két lába nem tapossa többé a járt és járatlan utakat a földi téreken.

Hosszu évek óta már kórházhoz, heverőszékhez, majd végleg ágyhoz bilincselte rab, a tüdejét örlő gyilkos betegség rabja. S mintha csak az isteni gondviselés osztotta volna be földi élete naptárát, így ágyhoz szegzetten még addig élt, amíg vándorutja tapasztalásait megírhatta. A vándorut és az eredmény: a könyvek — hiszen minden könyve tulajdonképpen „utleírás“, (szellemi utleírás, nem földrajzi) — ezek alkották életét.

Mert nem akkor kezdte bejárni a kerek világot, mikor 1923-ban elindult Angliába! Hamarább, sokkal hamarább. Esmélni tud gyermekkorra legkezdetén. A postafőtanácsos négy gyermeke (egyik tehetségesebb, mint a másik) a városi urigyermekek megszokott életét folytathatta volna, a tánciskola, zenetanulás, gyermekzsurok és mellékesen első eminensség az iskolában azonban nem foglalták le teljesen annak a négy élénk képzeletű gyermeknek minden idejét s a lapszerkesztés, irodalmi viták, gépkonstrukciók egészen rendkívüli mértékben való tűzésével messze kiemelkedtek kortársaik közül. Am, míg a másik három megelégedett azzal, hogy apróbb találmányok, zenedarabok és zenei virtuozitás eléréséig feszítse csupán szelleme erejét, addig Balázs Ferenc mindenben a dolgok mögé akart látni s egyiket a másik után próbálta végig abban a reményben, hogy végül a minden dolgok mögötti Titkot is megfejtheti. Ezért lépett a lelkészképző intézetbe is.

Közben azonban, ugy tizenhat éves korában, megjelent életének nagy keresztje, s egyben állandó, titkos öszlönzője, a láz, a tüdővész kórsága. Ekkor még csak rövid látogatásra érkezett és rangrejtve, mint valami erődítményeket kémlelő, álruhás hadvezér: tüdőcsucshurutnak nevezte magát. Látogatása után, azonban hónapokig üdült az ifju diák egyik székely falucskában — s itt kezdődik igazán a céltudatos világművelési utazás, mert e perctől kezdve minden titokfejtésének ez lett a végső célja, az elhagyottak és

jobb sorsra érdemesnek látott, erdélyi magyar falu. Csak városi fiu szerethetett úgy bele a faluba, mint ahogy ő hordozta magában a magyar falu eszményített képét (később, falun töltött hosszú, munkás évek után is, ez volt mindig róla a benyomás: városi fiu — falun) és csak ilyen lázas, a kibomló férfiévek álmaiból és a betegség fénylő szemekkel izzó káprázatából született megszállott állapotban láthatta meg a falu külső képe mögött azt az igazi értéket, melynek ezidőtől kezdve hirdetője, rajongója, előcsalगतója és külső formába való kifejlesztője igyekezett lenni. Emlékszem, milyen csodálatraméltó nyugalommal vitázott, sokszor, faluról származó s ezért őt a falu félreismerésével vádoló, gunyos ellenfelekkel. Ő tudta, hogy ismeri a falut, jobban, mint a faluról származók, mert ő lelkileg, belülről ismerte azt meg. És emlékszem, hány-szor boncolgattunk egy-egy új könyvet „Az elsodort falu“-t, Károlyi, Jászy írásait, hány-szor hittük a kifejlődött vita során róla, hogy a legszélsőbb balig tolódott el nyugtalan szelleme, mely pedig azelőtt szinte tulzottan nemzeti irányban mozgott; — ma már új képe van e hajdani vitáknak: ő akkor is a falut akarta szolgálni, amikor bírálta a kormányozó rendszert.

Am nem volt az az ember, aki könyvekből szedett bölcses-séggel megelégedett volna. Látni akarta a világot, annak társadalmi és politikai, szellemi és vallásos berendezkedéseit, hogy tanuljon belőlük, mielőtt a falu régóta tervezett felemelését megkezdené. 1923-ban ösztöndíjat nyer és Angliába megy, onnan Amerikába, Japánba, Kinába, Indiába, Palesztinába s öt év múltán ellenkező irányból tért haza, mint amerre elment. Földrajzilag már bejárta a kerek világot, lelkileg azonban még nem teljesen.

Falura megy papnak s — a többit már ismerjük könyveiből. Itt nőtt föl, itt élt közöttünk, — unitárius olvasó előtt nem kell ismertetni sem életét, sem elveit, sem könyveit. Nem volt még e században unitárius lelkész, aki oly nagy körben tudta volna fölkelteni maga iránt az érdeklődést, a szeretetet, az elismerést és — a bírálatot, aki annyi embert tudott volna követésre, vagy — el-lenzésre, hódolatra, vagy vitára bírni, mint ő.

Munkájának, könyveinek értékét fölmeri majd a nyugodtan szemlélődő irodalom, minket ma még jobban érdekel egyéniségé-nek varázsa, titka. Mivel magyarazzuk azt a rendkívüli lobogást, azt az állandó keresést, azt a nyugodni nem tudó munkabírást, azt a mindig szípkarkázó szellemet és fáradhatatlan alkotni vágyást, mely Balázs Ferencet jellemezte? Egyik kolozsvári orvos, ki őt hónapokon át kezelte, a tüdővész néha nyíltan megjelenő, titokban azonban mindig ott lappangó lázának tulajdonította mindezt. Sokan hirdették ezt az elméletet. Kissé egyoldalú és semmiképen nem teljes azonban ez a magyarázat. Ugyanaz a törekvés ez, amellyel sokan Marx Károly májbajából származtatják a „Kommunista kiáltvány“-t. Olyan ez a magyarázat, mintha valaki egy dráma

előadásakor csak a rendezőt dicsérné, vagy kárhozná s megfedkezne a szerzőről, aki a darabot írta. Ha viszont annak a mai, élettani alapokon újjászületett lélektannak a fényénél vizsgálónk e kérdést, melyet Balázs Ferenc csak nemrégiben is oly világos okfejtéssel védett: az egyéniség és a jellem kialakulásának kutatásánál, az idegrendszer külső viselkedési formái mögött, rábukkannánk azokra a mélyebb gyökerekre, melyekből idegrendszeri viselkedés, egyéniség, jellem egyaránt fakad s melyeket neveztek már ösztönnek, „élan vital“-nak, velünk született „hajtóerő“-nek, önkifejtésre törekvő, belső adottságnak, de amelyekről végeredményben sem mondhat mást lelkiismeretes kutató, mint, hogy ezek is még mélyebbre utalnak, oda, ahol már nem úr az emberi értelem, nem működik a logika és nem mér semmiféle műszer, — ahol már az élet nagy titka kezdődik, s amelynek egyedüli megfejtése ez a sok évezredes fogalom: Isten!

Balázs Ferenc egyéniségének titkát is csak ez az egyszerű magyarázat fejtheti meg: ilyenek teremtette őt az Isten. S mert ilyenek teremtette: életét, munkásságát Isten akaratából származónak őt magát Isten küldöttének kell tartanunk. Kellott, hogy e kis egyház szunnyadó életét felébreszteni, viták és ellenkezések tornáin bár, de új erő kifejtésre ösztönözni segítse — a változott idők új követelményei szerint.

Ha valakinél, úgy Balázs Ferencnél igazán nem frázis és közhely, hogy így bucsuzunk tőle: „Emléked élni fog miközöttünk!“ Mert tul a barátok fájó szivein, az új utakon járók gyászán, tul kis családja messze idegenbe távozó s ott talán még jobban sajgó, vigasztalhatatlan bánatán, élni fog közöttünk emlékezete; nemes, hőiesen bátor lelke, lemondásra, szűkölködére ezerszer könnyebben kapható, sem mint megalkuvásra és elvei feladására rábirható akaratereje, egyéniségének megihlető, fellelkesítő, munkára bíró hatása s az az emelkedett szellemü eszmeharc, melyet fáradhatatlanul vívott: el nem feledhető, kitörölhetetlen képet hagy mindnyájunk szívében. Kedves barát, fáradhatatlan harcos, világot járó, titkokat kutató vándor: pihenésed immár legyen csendes! Isten örök békéje őrizze poraidat!

Szent-Iványi Sándor.

Felhívás. Az Unitárius Teológiai Akadémia Igazgatósága elhatározta, hogy néhai tanítványa, Balázs Ferenc emlékére, alapítványt gyűjt össze, melynek kamatait a falufejlesztés tárgyköréből irandó pályamunkák jutalmazására fogja fordítani. Kérjük Balázs Ferenc barátait és tisztelőit, hogy koszoru-megváltásnak szánt adományait juttassák el az Akadémia Igazgatóságához (Cluj-Kolozsvár, Liceul Unitarian). Az adományokat a lapokban nyugtázzuk.

IRODALOM.

Vásárhelyi János: „Vasárnapról-vasárnapra“. Egyházi beszédek. 1937. Cluj-Kolozsvár. Minerva-nyomda. 344 oldal.

Ez a kötet új irányt jelöl az erdélyi protestáns igehirdetés történetében. Ez a megállapításunk nem a szerző egyébként általánosan ismert és elismert egyházi irodalmi működésének kijáró hódolat, nem is a közölt beszédek formai és művészi értékeinek elismerése óhajt lenni, hanem őszintén és tárgyilagosan leszűrt megállapítás, mely főképen e beszédek tartalmi értékeire vonatkozik. A protestáns igehirdetés s ezek között a református egyház szószéki irodalma sohasem szükölködött kimagasló alkotásokban. Mégis e század eleje óta a szószéki irodalom újabb és újabb felvirágzásával találkozunk, melyeknek mindenike egyuttal elméleti téren is új mesgyére lépett. Talán Ravasz Lászlót kell tartanunk az első, de mindenesetre a legkiválóbb uttörőnek azok között, akik a felvilágosodás elvilágiasító korszaka után föleszmélve, az igehirdetésben többet kívántak adni, mint szóvirágokat, puffogó frázisokat, „leveli béka“ jövendöléseket és nemzetiszintű lelkesedéseket. Ravasz már az evangéliumot úgy hirdeti, mint amely „komoly és életbevágóan fontos“ mondanivalókat hoz a mai ember számára is s következésképen az alapigét nem mint mottót, jeligét tekinti, hanem, mint *alap-igét*, melyet a prédikátornak nem kicifráznia és elfilozófálnia kell, hanem megmagyaráznia és alkalmaznia, azaz megmutatnia, ma és itt, hogy az elfutó idő eme apró részletében is miképen lesz életetadó szabály az időtlen és helyhez nem köthető igazság. Hogy emellett irálya az egyházi beszédet ismét olyan irodalmi műfajjá tette, mely méltán kér helyet az egyetemes irodalom akadémiáin is, az még csak növeli Ravasz érdemét.

Nagyot ugorva, Makkai Sándorban látjuk a másik új irányt jelző prédikátort. Makkainak, kétségtelenül nagy tehetsége mellett, Isten megadta azt a lehetőséget, hogy a püspök magasan álló s ezért

áttekintésre inkább alkalmas székéből a kisebbségi élet adottságai között tíz évig hirdesse az evangéliumot. Az alapige nála is *alap*, melynek világos kifejtését, még a helyzet kényszerítő hatása alatt egyébként nagyon is szimbolizálásra készítő kísértésekkel szemben is, elengedhetetlenül fontosnak tartja és gyakorolja. Emellett azonban olyan utbaigazitásokat talál a Bibliában, s azokat úgy magyarázza meg, hogy a „kisebbségi igehirdetés“ talán versenytárs nélküli jelességévé emelkedik.

S Vásárhelyi János teszi meg a következő lépést „Vasárnapról-vasárnapra“, című kötetében. S ez a cím teljesen kifejezi a kötet lényegét. Nemcsak azt jelenti ez a két szó, hogy szerzője ötlet-szerűen összegyűjtött beszéd-csokor helyett, az egyházi év jelentős ünnepeire készített átfogó beszéd-sorozatot, — nem is csak azt, hogy ez a beszéd-sorozat a téma kötelékeinél mélyebb belső összefüggésben tartozik egymáshoz, hanem főképen az ennek a kötetnek az *ujszerűsége*, hogy visszatér a középkorban használatos perikopához (azóta számtalan újabb perikopát dolgoztak ki a protestáns egyházak, bel- és külföldön egyaránt) s annak előírása szerint választja beszédeihez az alapigéket. A perikopa rendszer előnye (hátrányai mellett) főképen az, hogy a kereszténység alap-gondolatait sorra veszi s azok megmagyarázására kényszeríti a prédikátort. (*Alapgondolatot* irtunk, mert a középkor, minden állítólagos „sötétsége“ ellenére is, kevésbé volt dogmatikus, mint a reformáció után, a hitviták és konfessziók utáni korszak. Aki a kereszténység dogmáit akarja sorra venni, az sokkal inkább indulhat a Hiszekegy nyomán, semmint a középkori perikopa mesgyéjén.) Szerzőnek ebben az elhatározásában látjuk mi az új irányt. Mert hiszen igaz ugyan, hogy a református prédikátorok eddig is keresztények voltak igehirdetésükben is, de előttük célként mégis főképen a Biblia magyarázása állott, eleinte saját „tudományuk“, újabban a fölelevenített konfessziós hagyományok útján, s így szószéki munkájuk nem volt eléggé átfogó és nem volt eléggé szabad a hitviták szenvedélyében kissé eltolódott felekezetieskedés szempontjaitól ahoz, hogy a kereszténység *egész* (tehát közel kétezer esztendő) történetének kikristályosodott igazságait *teljesen* adhatta volna. Valahogy mintha hiányzott volna a protestáns igehirdetésből az az ezer esztendő, mely az Egyház virágkorának (500—1500 Kr. u.) sok tévedését, ugyanakkor azonban ezeknél sokkal több fejlődési értékét is adta a kereszténységnek. Szerző

százszázalékban református, egy jottányit sem enged az Institúciókból és a Heidelbergi Kátéból, ugyanakkor azonban teljesebbé, érthetőbbé és színesebbé teszi a református hitelveket azáltal, hogy az egyetemes keresztény gondolatot alapul, háttérül és megvilágosító fényforrássul használja fel.

Egyuttal pedig ez a hatvankét beszéd élő bizonyásgtétel amellett, hogy a kereszténység igazságai nem csak „vasárnapi“ igazságok, hanem olyan utbaigazitások, szabályok és törvények, melyekre életünket építenünk kell s melyeket ép úgy nem lehet figyelmen kívül hagyni, mint ahogyan a természet törvényeivel nem lehet sokáig dacolnia annak, aki élni kíván.

Nekünk, unitáriusoknak külön nagy tanulság ez a könyv. Meg kell látnunk, hogy az unitárizmust sem lehet elszakítani attól a négyszáz évtől, mely nemcsak mártirokat és alapítványtevőket, emlékünnepeleket és költségvetéseket hagyott reánk, hanem gondolatokat, eszméket, igazságokat is, amely gondolatok és igazságok viszont szintén nem „ex machina“ állottak elő a XVI. században, hanem a ma már kétezer s akkor még csak ezerhatszáz éves kereszténység természetes fejlődései voltak. Ma sem lehet csak úgy, kedvünk szerint, természettudományi, filozófiai, vagy társadalomtudományi elveket tenni a keresztény hagyományok helyére, mert egy ilyen mesterségesen előállított vallás legfeljebb a könyvtárak polcain találna befogadásra, a szívek bezárulnának előtte. Ehelyett inkább kövessük a nagy unitáriusok példáját, akik a keresztény igazságok alapján állva fejtették ki unitárius elveiket. Ahogyan Vásárhelyi János érthetőbbé, teljesebbé tette a református hitelveket az egyetemes kereszténység alapjára állva, azonképpen lenne teljesebb az unitárizmus, ha feltámasztanánk a „Kereszténység elvesztett fényé“-t („The lost Radiance of the Christian Religion“), amiről L. P. Jacks, az oxfordi unitárius bölcs irt meggondolkoztató sorokat.

A „Vasárnapról-vasárnapra“ egyébként, mint irodalmi mű is olyan érték, hogy megvételét olvasóinknak joggal ajánlhatjuk.

Szent-Iványi Sándor.

Bangha—Ijjas: Egyetemes egyháztörténet. A Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. I. kötet „Az ősegyház“. Irták: Bangha Béla és Borbély István. II. kötet „Az egyházatyák kora“. Irtá: Loschert Kázmér.

A magyarországi, ujjászületésének korát élő római katoliciz-

mus új és a maga nemében korszerű könyveket ad olvasói kezébe, amikor nyolc kötetben be akarja mutatni „A keresztény egyház történetét“. Vastag foliánsok és részletkérdésekben elvesző szakmunkák helyett a modern külföldi irodalom felhasználásával írják meg és állítják egybe munkáikat Bangha Béla és Ijjas Antal vezetésével a magyar katolicizmusnak ismertnevű szorgalmas munkásai. Bangha Béla jezsuita páter a katolikus intranzigenciának ügyes harcosa, nemrégiben lepté meg az egész közvéleményt, a keresztény unió igen kényes kérdését tollára vevő közleményével. A köteteket élvezetes nyelven, természetesen mindenütt a katolikus egyház dogmai szempontjai figyelembentartásával írják meg, de ettől elvonatkoztatva, mások is haszonnal olvashatják. Kézikönyvek, melyek a művelt olvasó érdeklődésének a kielégítését akarják szolgálni. Kiállításukban és belső tartalmukban egyaránt hasonlatosak azokhoz a könyvekhez, melyekről angolul, mint „standard Books“ szoktunk emlékezni.

Az első kötetet a IV. század fordulóján Konstantin császár koránál fejezik be, amikor „a pogányság nem halt meg ugyan egyszerre, de halálra volt sebezve, és helyébe lassan, de biztosan, sokatigérően szállt fel a magasba egy új világtörténeti korszak szimboluma: Krisztus keresztje. A II. kötet végigvezet az egyházatyák korán el egészen addig az időig, melyről azt írja a szerző, a hanyatló római birodalomra vonatkoztatva: „Egy világkoloszsus nehezedett rá sokáig az ifju kereszténységre, annak papjaira és püspökeire. Most ez a koloszsus megdőlt, s az Egyház új bizalommal nézhetett egy új korszak, a népvándorlás korának rá váró gigászi feladatai elé.“

A többi kötetek is érdeklődésre tarthatnak számot, részünkre elsősorban is majd azok, ahol a római kereszténységnek a megszülető protestántizmussal való küzdelmeiről lesz szó.

Ferencz József.

KÜLÖNFÉ LÉK.

Olvasóinkhoz. *Folyóiratunk következő száma, a közbejövő nyári szünet miatt a szept.-októberi számmal egyszerre jelenik meg.*

Az U. I. T. választmányi ülése. Az U. I. T. 1937. május 25-én választmányi ülést tartott, melyen örömmel vették tudomásul az elnökség azon bejelentését, hogy Dr. Gál Kelemen a Társaság megbízása folytán megírta Jakab Elek életrajzát, részére írói tiszteletdíj és kiadási segély címen 10.000 lejt szavazott meg. Ugyancsak örvendetes tudomásul szolgált az a bejelentés is, hogy Márkos Albert tanár afia lefordította Dávid Ferenc: „De Dualitate“ c. művét, amelyet tanulmányozásra egy bizottságnak adtak ki. Ezekon kívül folyó ügyeket tárgyalt a választmány.

Új teológiai magántanár. Zoltán Sándor mártinuși-hom. szentmártoni lelkész-társunk április 21-én a Teol. Akad. Vizsg. Biz. előtt az újszövetségi szakcsoport tárgyaiból igen szép sikerrel letette a teol. tanári vizsgát. Mind a szaktárgyakban, mind a nyelvekben tanúsított jártasságával bizonyosságát adta, hogy a legsúlyosabb külső körülményeken is az erős akarat győzedelmeskedik. Április 22-én a vizsgáló-bizottság és a hallgatók előtt az urvacsora történeli kifejlődéséről megtartotta próbaelőadását is, minek alapján a vizsgáló bizottság az új-szövetségi tárgyakból teol. tanárnak minősítette. Örömmel üdvözljük lelkésztársunkat s Isten áldását kérjük további munkásságára!

Kereszt a református templomon. Budapesten a Margitszigettel szemben levő Dunaparton új, hatalmas városrész keletkezett. Itt épül egy nagyméretű, de stílusában a mi braşovi-brassói templomunkra emlékeztető új templom. A templom bejárata fölél nagy márvány-keresztet helyeznek el. Ez a kereszt sok vitára ad alkalmat. Sokan vannak mellette és ellene. Az egyházközségi előjáróság terjedelmes nyilatkozatban okolja meg eljárását. Mi úgy látjuk, hogy igen nagy súlyt és jelentőséget tulajdonítanak a keresztnek azok is, akik mellette, azok is, akik ellene vannak. Végre is a kereszt csak szimbolum. Az nem tesz egyetlen templomot

sem kereszténnyé. Viszont a hiánya sem foszt meg egyetlen templomot sem keresztény jellegétől. Kereszttel vagy kereszt nélkül egyaránt lehet a templom keresztény, ha benne az evangélium örök igazságait hirdetik s belőle a keresztényi szeretet melegsége árad. Mig a legerőteljesebben kihangsúlyozott kereszt mellett is elveszíti keresztény jellegét, ha a gyűlölet és türelmetlenség szelleme árad belőle.

Doumergue Emil (1844—1937) a francia protestántizmusnak legnagyobb történettudósa, a nyolckötetes hatalmas Kálvin életrajz írója meghalt. Révész Imre bucsuztatja a budapesti Református Életben, s innen idézzük az alábbi mondatot: „De el kell olvasni, hogyan tudott írni ez a nagy Kálvin rajongó Lutherről — és hogyan el tudta ismerni ország-világ előtt a Kálvin bűnét a kiengesztelő Servet emlékmű fölavatásakor (melynek még az eszméje is tőle származott!)“. A magyar reformátusságnak őszinte barátja volt, aki megnyitotta a francia protestáns teológiai fakultásokat a magyar lelkészek előtt. Halála előtt rövid idővel a magyar kormány szép kitüntetésben is részesítette ilyen irányu munkája elismeréseképen. *F. J.*

A Vasárnapi Iskolai Szövetség az elmúlt nyáron Osloban, Norvégiában tartott gyűlést, a legközelebbi a XII. világkonferenciát a délafrikai Johannesburgban 1940 nyarán fogják megtartani. *F. J.*

A holland Bibliatársulat elhatározta, hogy költségvetést készít egy beszélő Biblia előállítására. Egyes bibliai részeket gramfonlemezre vesznek fel, s az ilyen bibliáknak különösen a vakok veszik nagy hasznát. Angliában már régebben megvalósították az u. n. beszélő Biblia tervét. *F. J.*

Szabadelvű Kereszténység és Vallásos Szabadság Nemzetközi Egyesülete. (I. A. R. F.) f. é. Augusztus 3—8. között tartja meg fizeskeddik nemzetközi gyűlését. Anglia híres egyetemi városában, Oxfordban, Manchester College helyiségeiben. A gyűlés tárgya: Szabadelvű kereszténység a világ szüksége. A gyűlés munkája négy csoportba osztozik: teológiai, egyházi, nevelési és társadalmi. Előadók: Dr. Alfred Hall, Prof. Kurt Leese (Németország), dr. Frederick M. Elliot (U. S. A.), Szent-Iványi Sándor (Románia), Rev. Julius Kaiser (Svájc), Rev. P. Teissoniere (Belgium), Principal J. H. Weatherall és Rev. R. V. Holt (Oxford), Prochaska, a csehországi nemzeti egyház patriárkája, dr. F. M. Hnik (Csehország) stb. A gyűlés munkájának eredményét három csoportban fogja összegezni és kihirdetni: A Mi Vallásos Üzenetünk, Társadalmi Üzenetünk és a Szabadelvű kereszténység jövője. Szabadelvű kereszténység történeté-

ben az Oxfordi gyűlés forduló pontot fog jelenteni. Összegezni fogja azokat az alapelveket, melyek a világ szabadelvű keresztényeit egyesítik és kinyilvánítani-eszméit és segítségét a világ újjáépítési munkájához.

E. J.

A Szabadelvű Keresztény Ifjuság Nemzetközi Egyesülete. (L. I. B.) f. é. Julius 29—Aug. 2. között fogja megtartani szokásos évi konferenciáját Oxfordban, Manchester College helyiségében. A konferencia tárgya „Szabadelvű Kereszténység egy változó világban“.

E. J.

„Life and Work“ világ konferenciája, Oxford, július 12—26. A konferencia foglalkozni fog az állam és az egyház közötti viszonytal és a modern államtól független keresztény egyház létezését és jogosultságát próbálja igazolni. Noha ez az egyesület az Unitáriusokat és Univerzalistákat hivatalosan el nem ismeri, szabadelvű keresztények közül többen fognak részt venni a konferencia munkájában, tekintettel a tárgy fontosságára.

E. J.

Egyesülési törekvések az Anglikán és Román Orthodox egyházak között. Az 1930. óta folyó ilyen irányú tárgyalások ebben az évben fontos eredményeket tudnak felmutatni. A tárgyalásokat vezető közös angol-román bizottság nemrég megjelent jelentése szerint lényeges dogmai megállapodás jött létre a két egyház által kiküldött bizottság tagjai között: az áldozó papság, urvacsora, egyházi hagyomány és megigazulás tanaira és jelentőségére vonatkozólag. Részleges megállapodás pedig: a konfirmáció, feloldozás, házasság, megáldás és utolsó kenet szentségeire nézve. Az angol bizottság jelentése érdekes gyakorlati érvekkel támogatja az egyesülést és közös elismerés fontosságát és szükségességét: 1. A romániai államegyházat atheista kommunizmus veszélye fenyegeti, amely ma különösen a fiatal nemzedék körében érezteti hatását. Az Anglikán egyház értékes segítséget tudna nyújtani, s mint keresztény egyháznak ezt megtenni kötelessége is. 2. Dél-Kelet felől az olasz fassizmus fenyegeti Romániát; az egyesülés megakadályozná ezt az irányt és megerősítené a román egyházat minden ilyen befolyás ellen. 3. A román orthodox egyház az egyesülés révén erősíteni tudna a Nyugat tudományában és kincseiben, melyek majd egy belső reformáció megvalósulását segítenék elő az egyház belsejében. 4. A román orthodox egyház megerősítené az Anglikán egyházat, s megakadályozná a katholizáló törekvések terjedését. A tárgyalások eddig teljesen a nyilvánosság kizárásával folytak, a most megjelent jelentés az első fontos tudósítás, amelyből a nagy közönség tudomást szerezhetett ezekről a fontos tárgyalásokról. Korai volna még jóslni a tárgyalások végső kimeneteléről és jelentőségéről, valamint az illető egyházak híveinek magatartásáról. Az Anglikán egyházban működő Modern Churchman Union, mely az egyház szabadelvű, progressive tagjait foglalja magában, nyilvánított legelőször elutasító álláspontot és kezdett éles harcot az egyesülés ellen. A bizottság által elért eredmények megerősítése és jóváhagyása, valamint a végső tárgyalások megindítása az illető egyházak felső hatóságaitól fog függeni.

E. J.

St. John Ervine, legújabb művében — A Journey to Jerusalem — azt a feltűnést keltő kijelentést tette, hogy Angliában a leg-nagyobb felekezetet az unitáriusok képezik, akik majdnem mindegyik keresztény felekezetben feltalálhatók. Az unitáriusoknak nagy főmege állítása szerint a hivatalos unitárius egyházi szervezeten kívül, a kü-lönböző orthodox keresztény felekezetekben él. Ez az állítás a nem-regen lefolyt Liverpool-i vita alkalmával szintén megerősítést nyert; de sajnos addig, amíg nyíltan ki nem lépnek és hitvallást nem tesznek az unitárius hit és szervezet mellett, számuk csak negatív jelentőséggel bír az unitárius hit életében.

E. J.

Lőrinczi Béla. Élethivatásul a gyermekek nevelését választotta. Ez a választás a gyermekek szeretetéből fakadt. Igazán szerette is a gyermeket. Szerette a saját fiait és leányait. Isten azért áldotta meg olyan szép családdal, melyben 5 fiu és 3 leány nö-vekedett a család örömére. Ezekért élt és áldozott. Önmagáról el-feledkezett, csak gyermekei előmenetelét láthassa. Szerénység volt alaptermészete, de gyermekeit büszkén emlegette. Eszményi férj és családapa volt. Családján kívül szerette azokat az iskolás gyer-mekeket is, akiknek gondját a szülők reábizták. Mint tanító, az iskolában élte le élete javarészét. Az iskola levegője s a gyermekek vidám játéka fokozta élet- és munkakedvét. Nemzedékeknek volt tanítómestere, kik áldják emlékét. Ezenkívül egyházának is tudott áldozatot hozni Mint énekvezér a lelkeket Istenhez emelkedni se-gitette. Az odorheiu-i-székelyudvarhelyi templom építési gondjaiból kivette a maga részét. A közös munkamezőn eltöltött idők feled-hetetlen emlékével mondunk „Isten hozzád”-ot.

Gyász hírek. *Bálint Jakabné szül. Gálffy Margit* életének 26-ik, boldog házasságának 5-ik évében május 7-én Firtánuson meg-halt. Elköltözött a mosoly ifju arcáról. A tavasz szép virágát a dér elhervasztotta. Egy boldog családi fészket dult fel az enyészet hatalma. Akkor hagyta itt kedveseit, amikor a legszebb remények áldott örömé-vel tekintettek reá. Isten nyugtassa meg a halottat, gyászoló kedveseit vigasztalja. — *Özv. Mózes Mihályné szül. Árkossy P. Irma* 73 éves ko-rában május 17-én jobb hazába költözött. Egy súlyos megpróbáltatásokon átment önfeláldozó anyai szív szünt meg dobogni. Özvegysége gondjait a gyermeki szeretet könnyebbitette. Legyen csendes nyugodalma. — *Özv. Barabás Lajosné szül. Nik Anna* 83 éves korában május hó 20-án I. G. Ducan—Sz.keresztúron meghalt. Előbb, mint lelkészné, azután, mint tanár felesége részt vett egyházi életünk munkálásában. De kü-lönösen családi élete boldogsága fölött örködött féltő gondnal. Szor-galma és takarékosága példányszerű volt, ami által a szűkös jövedelmi források mellett is családja az anyagi gondoktól mentes volt.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Márkos György 50, Odorheiu 200, Dr. Gál Miklós 1000, Dr. Jancsó Ödönné 100, Lőrinczy Géza 100, Kádár Lajos 100, Braşov 400, Dr. Sükösd Zsigmond 600, Bende Béla 200, Weress Béla 100, Dr. Márkos György 50, Dr. Boros György 200, Turda 500, Lőrinczy Géza 100, Dr. Fazakas János 100, Dr. Bernád Ágost 200, Mózes Károly 250, Dr. Lukácsi József 400, Dr. Gál Zsigmond 200, Dr. Ferencz Áron 100, Müller Géza 200 Lej. Ezenkívül több lelkész a kongruájából fizetett, ezekről mindenki nyugtát kapott.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1937 március 30-án.

Hadházy Sándor.
pénztárnok.

